

A Study of the Epistemological Foundations of the Justification of State Punitiveness based on the Construction of Offenders as Enemy

Hossein Mohammad-Kourehpaz^{1*}

Hamid Naderi²

Abstract

Perhaps one of the oldest and most pervasive tools that states use to justify their mistreatment of offenders and to oppose minorities is to build a dual enemy-citizen structure by implementing “naming” strategy. The genealogy of criminal law disputes is located in a continuum of punitiveness with a hostility-orientedness and antagonistic content on the one hand, and tolerance with the themes of friendship and dialogue on the other. The present article tries to show the hostility-orientedness approach in reaction to the offenders by way of thought experiment and axiomatization of theoretical propositions. As per the thought experiment conducted, a wide range of theories with various epistemological foundations stood against each other. These can be classified into, 1) theories based on linguistic consensus and dialogue (Rousseau, Arendt, Habermas, and Garland), and 2) Otherness theories (Jacobs, Schmitt, and Agamben). The causal explanation of punitiveness according to the extracted propositions showed that the root of hostility-orientedness tendency lies in the way governments expect and confront the socialization of social forces, regarding their type and way of socialization, in a way that if socio-moral duties and social principles are not carried out the way the government’s desire, the Otherization of the society will be on the agenda. To hold this tendency back, though, a revision of the epistemological system of criminal law (criminalization and sentencing), finding a solution for delinquency by considering the social context, and implementing a corrective approach based on tolerance and dialogue are required.

Keywords: *Epistemology, State Punitiveness, Hostility-orientedness, Tolerance, Thought Experiment.*

1. Introduction

The genealogy of criminal law is located in a continuum of security-orientedness with the aim of homogenizing society and with the themes of conflict and antagonism on the one hand (hostility-orientedness), and with direction of reform and treatment as well as the themes of consensus and dialogue on the other (friendship-orientedness). These two tendencies are signs of punitive and tolerant criminal justice systems respectively.

---

*1. Ph.D. Student in Criminal Law and Criminology. Faculty of Law and Political Science. Allameh Tabataba'i University. Tehran. Iran. (Corresponding Author: kourepaz.ut@gmail.com)

2. Ph.D. in Sociology. Tehran University. Tehran. Iran

Rousseau's contractualist approach, Arendt's human rights approach, Habermas' "communicative action" approach, and Garland's social approach are instances of are instances of criminal justice system based on tolerance and reform. Rousseau's approach holds that the social contract between the members of the society and its acceptance prevents disorder in the society; yet, if someone commits a crime and violates the contract and society at his own will, the authorities need to prosecute him and announce to the public that the social contract has been violated by him and that such a person is not considered a member of the community. Arendt tried to show that the consequences of the division of Europe after World War II was the overnight appearance of millions of stateless and helpless refugees and the conversion of large numbers of religious-ethnic minorities into second- or non-indigenous citizens. Habermas' approach maintains that the goal of communicative rationality is to reach to an understanding between actors which eliminates the possibility of disagreement in a problematic relationship. Garland's criminology of the self holds the offender as an ordinary human being who may commit a crime due to biopsychological disorder or social deprivation. His criminology of other maintains that criminals are a group of offenders who are different from "us". Such criminals cannot be understood as ordinary human beings.

On the contrary, Jacobs's punitiveness approach, Schmidt's institutional violence, and Agamben's exclusion-making and suspension of law are instances of security-oriented and differential approach. Jacob contends that, undoubtedly, the criminals who rise up in fundamental opposition to the existence of a political system must be considered enemy. For Schmidt, a political affair is nothing but a friend-enemy distinction, and violence is inherent in the politics; in fact, the political arena makes it possible to distinguish friend from enemy. Agamben also asserts that exception is a fabricated situation by the government to subject individuals or groups to its own rejection and denial by the suspension of law; and through this suspension, people who fall into the constructed framework of exceptions are removed from the realm of law.

2. Methodology

The present paper applies the qualitative method and thought experiment, and adopts a descriptive-critical viewpoint. A thought experiment is an analysis of an argument about a fictional story that is performed with the aim of confirming or disproving a hypothesis or theory. Thought experiments are used as evidences to justify the truth or falsity of reasonings, and they are not mere intuitions at all. A thought experiment, just like an actual experiment, acts as an innovative tool. This method of research, without standing in need of new experimental data, makes it possible to achieve a new "epistemic" situation. Carrying out thought experiments makes it possible to examine criminal law disputes based on the friend-enemy binary opposition. Moreover, drawing the boundaries of punitiveness-tolerance and its opposition in the structure of social order makes it clear how to regulate society by the criminal justice system and its epistemological foundations.

3. Results and discussion

State-centered centralism accompanied with a sense of authoritarianism has a higher punitive capacity than society-based or social system based on state-society synergy. That is because in these kinds of communities, the government, equipped with instrumentalism and demagoguery, and with a justification of violence in public opinion, and by media stereotyping and highlighting public security, seeks to establish its position by demarcating its self/other or friend/enemy. It is clear that the weakness of states in the socialization of desirable normative regimes, especially with an authoritarian attitude and a redefinition of actors in the self-other/friend-enemy continuum, will lead to disorder and inefficiency. The impossibility of building linguistic consensus and social harmony, especially the rational establishment of normative regimes, may lead to social exclusion, a deprivation causing social conflict and antagonism, growing moral outrage, lack of social cooperation and the occurrence of various types of criminal phenomena (such as organized crime, corruption, etc.). Theoretical and probative evidences show that government punitiveness based on the construction of offenders as enemy will make social integration impossible; a convergence that focuses on the content of social cohesion and solidarity in the relationships between the judiciary and civil society, especially members of society. Reaching a common language and linguistic agreement on issues such as crime and criminals through accepting Others and an intersubjective relationship will be able to eliminate the unilateral and monopolistic tendency of the government. This will also pave the way for the social integration of minority groups, and also the return of criminals to the society. To hold this tendency back, though, a revision of the epistemological system of criminal law (criminalization and sentencing), finding a solution for delinquency by considering the social context, and implementing a corrective approach based on tolerance and dialogue are required.

4. Conclusion

As per the thought experiment conducted, a wide range of theories with various epistemological foundations stood against each other. These can be classified into, 1) theories based on linguistic consensus and dialogue (Rousseau, Arendt, Habermas, and Garland), and 2) Otherness theories (Jacobs, Schmitt, and Agamben). The causal explanation of punitiveness according to the extracted propositions showed that the root of hostility-centered tendency lies in the way governments expect and confront the socialization of social forces, regarding their type and way of socialization, in a way that if socio-moral duties and social principles are not carried out the way the governments desire, the Otherization of the society will be on the agenda.

Selection of References

Arendt, H. (2010), **Totalitarianism**, translated by: Mohsen Solasi, Second Edition, Sales Pub. [In Persian]

- Ebrahimi Tirtash, F. (2009), "Is Thought Experiment Considered an Argument?", **Methodology of Social Sciences and Humanities**, Vol. 15 (60) 121-144. [In Persian]
- Garland, D. (1996), "The Limits Of The Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society", **the British Journal of Criminology**, Vol. 36(4), pp. 445-471.
- Habermas, J. (1996), **Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy**, Translate by William Rehg, MIT Press.
- Hosseini B. S. A., Maleki, S., & Akbari, M. (2015), "Exception Logic in the Political Philosophy of Carl Schmitt", **Philosophical Investigations Journal**, Vol. 13 (26), pp. 65-102. [In Persian]
- Mackert, J. (2004), "Reorganization and Stabilization: Social Mechanisms in E'mile Durkheim's Professional Ethics and Civic Morals: A Contribution to the Explanation of Social Processes", **Journal of Classical Sociology**, Vol. 4(3), pp. 311-336.
- Mahboobi Arani, H. & Jamali, A. (2020), "Foucault and Agamben: Power and Sovereignty", **Knowledge (Journal of Human Sciences)**, Vol. 13 (82), pp. 195-215. [In Persian]
- Schmidt, C. (2013), "Concept of the Political", translated by: Saleh Najafi, in: **Law and Violence: Selection of Articles**, Selection and Editing by: Morad Farhadpour and et al, Rokhdadeno Pub. [In Persian]
- Stuart, M. T., Fehige, Y., & Brown, J. R. (2018), **The Routledge companion to thought experiments**. London: Routledge.
- Van Dijk, T. A. (2000), **Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction**, Pompeu Fabra University, Barcelona.

Citation:

Mohammad-Kourehpaz, H. and Naderi, H.. (2022). "A Study of the Epistemological Foundations of the Justification of State Punitiveness based on the Construction of Offenders as Enemy", **Criminal Law Research**, 13(25), pp. 255-288. DOI:10.22124/jol.2022.21035.2227

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

مقاله پژوهشی

صفحات: ۲۵۵-۲۸۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۲

نشریه علمی پژوهشنامه حقوق کیفری

سال سیزدهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۴۰۱، پیاپی ۲۵

تأملی بر بنیان‌های معرفت‌شناختی توجیه کیفرگرایی حکومتی بر پایهٔ بساخت دشمن از مجرم

حسین محمد کوره‌پز^۱

حمید نادری^۲

چکیده

شاید یکی از قدیمی‌ترین و نیز فراگیرترین ابزارهایی که دولت‌ها آن را دست‌مایهٔ توجیه بدرفتاری‌های خویش با مجرمین و نیز اقلیت‌های مخالف قرار می‌دهند، ساخت دوگانهٔ دشمن-شهروند بر پایهٔ استراتژی «تامیدن» باشد. تبارشناسی ستیزه‌های حقوق کیفری، در یک پیوستار کیفرگرایی با درون‌مایهٔ دشمن‌مداری و آنتاگونیسم از یک سو و مداراگرایی با مضمون دوست‌مداری و گفتگو از سوی دیگر قرار می‌گیرند. نوشتار حاضر به شیوهٔ آزمایش فکری و با آزمون‌تیزه‌سازی گزاره‌های نظری، تلاش دارد تا رویکرد دشمن‌مداری در واکنش به مجرم را نمایان سازد. بر پایهٔ آزمایش فکری انجام شده، دو دسته از نظریه‌ها: (۱) اندیشه‌های مبتنی بر اجماع زبانی و گفتگو (روسو، آرنه، هابرماس و گارلند) و (۲) انگاره‌های غیرت‌ساز (یاکوبس، اشمیت و آگامبن)، با بنیان‌های معرفتی گوناگون در برابر یک‌دیگر صف‌آرایی می‌کنند. تبیین علی کیفرگرایی بر پایهٔ گزاره‌های استخراجی نشان داد که ریشهٔ دشمن‌مداری را باید در چگونگی رویارویی دولت‌ها و انتظارات آن‌ها دربارهٔ شیوهٔ جامعه‌پذیری نیروهای اجتماعی جستجو کرد؛ به گونه‌ای که هر زمان تکالیف اجتماعی-اخلاقی و دستورالعمل‌های اجتماعی آن‌چنان که باب میل دولت‌ها است از سوی شهروندان امکان‌پذیر نشود، غیرت‌سازی و دیگری‌انگاری نسبت به آن‌ها در دستور کار قرار می‌گیرد. بنابراین، برون‌رفت از چنین وضعیتی، نیازمند بازنگری در نظام معرفتی‌شناختی حقوق کیفری (جرم‌انگاری و کیفرگذاری)، حل مسألهٔ بزهکاری بر پایهٔ درک بستر اجتماعی و نیز کاربست یک رویکرد اصلاحی مبتنی بر گفتگو و مدارا است.

واژگان کلیدی: معرفت‌شناسی، کیفرگرایی حکومتی، دشمن‌مداری، مداراگرایی، آزمایش فکری.

✉ kourepaz.ut@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی

دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

۲. دانش آموخته دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

مقدمه

با رشد تدریجی کاربست کیفر و سازوکارهای کیفری در پاسخ به پدیده مجرمانه از دهه هشتاد میلادی به این سو، و نیز میل فزاینده به اعمال تدابیر امنیتی و آزارهای نظامی به منظور کنترل بزهکاری به ویژه پس از رویداد یازده سپتامبر، انبوهی از پژوهش‌های علوم جنایی در جستجوی تبیین دگرگونی پاسخ‌های کیفری و نیز سازوکارهای رویه‌ای در عصر حاضر برآمدند. کلیدواژگانی چون «سخت‌گیری کیفری»^۱، «جنگ با جرم»^۲، «گسترش شبکه کیفری»^۳، «سیاست مَدارای صفر/ قانون سه ضربه و اخراج»^۴ (حسانی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۹)، «ابزارگرایی جنایی»^۵، «الگوی کنترل جرم»^۶ و «خشونت/ انتقام»^۷، به شکل شگفت‌آوری دوباره در گستره منابع و متون علوم جنایی پا نهادند که شاید همه این عناوین را بتوان ذیل «مفهوم چتری»^۸ «کیفرگرایی»^۹ - «برساختی»^{۱۰} که در میان دانشوران علوم جنایی ذهن را به نوعی به سوی زیاده‌روی در کاربست کیفر و سازوکارهای کیفری رهنمون می‌سازد - گنجانند (صفاری و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳۲). اما این که دولت‌ها چگونه و بر پایه چه آبخورهای نظری و نیز بنیان‌های فکری - فلسفی توانستند چنین میراثِ گران‌بهای بشری؛ یعنی «حقوق بشر» که دستاورد تلاش صلحا و سخت‌کوشی اندیشمندانی است که اهتمام خود را بر هر چه «انسانی‌تر کردن» فرایند رسیدگی کیفری و کاربست کیفرها نهادند را بیکباره لگدمال کنند و با یک چرخش گفتمانی از عدالت حق‌مدار به عدالت امنیتی‌مدار، مداخله حداکثری و بی‌رحمانه خود در برابر مجرمین را توجیه می‌کنند، کم‌تر مورد واکاوی قرار گرفته است. بی‌تردید به منظور فهم چنین موضوعی نمی‌توان از درون علوم جنایی برای آن پاسخی یافت؛ بلکه برای این که دانست چه اندیشه‌های سیاسی - فلسفی می‌تواند شواهد عینی پیرامونی ما از کیفرگرایی را تبیین کند، باید سیری در عالم انتزاع داشت.

اگر از بام اندیشه بر پیکره نظریه‌های سیاسی نگریسته شود، می‌توان دو پارادایم فکری - فلسفی گوناگون در آن‌ها یافت که هر یک از آن‌ها بر پایه بنیان‌های هستی‌شناسانه - انسان‌شناسانه جدا از هم پایه‌ریزی شده‌اند؛ به گونه‌ای که چنان‌چه این اندیشه‌ها در یک پیوستار گنجانده شود، یک سر

1. Penal Harshness
2. War on Crime
3. Net Widening/ Widening the Net
4. Zero Tolerance Policy/ Three Strikes and You're Out
5. Penal Instrumentalism
6. Crime Control Model
7. Violence/ Vengeance
8. Umbrella Concept
9. Punitiveness/ Punitivity
10. Construct

این اندیشه‌ها را «هابز» و سر دیگر آن را پنداشت‌های «کانت» نمایندگی می‌کند. روایت هابزی از انسان، ما را به موجودی شریر و بدخواه رهنمون می‌کند و در این منطق باید انسان را گرگ انسانی دیگر دانست. بر پایه این انسان‌شناسی، حکومت نیز چیزی جز باهماد انسان‌های اهریمنی برای اداره امور جامعه نیست. بنابراین، سرشت حکومت برگرفته از قدرت نامشروع گرگ‌صفتانی است که خشونت با کنش‌های آنان آمیخته شده است. بدیهی است، خشونت در این جامعه از یک سو ذاتی حکومت‌ها است و بدیهی انگاشته می‌شود و از سوی دیگر، خشونت‌گزیر ناگزیری است که حکمرانی بدون آن ناشدنی است (نک. هابز، ۱۳۹۷: ص ۷۵ به بعد). این در حالی است که در روایت کانتی، انسان موجودی بدون هویت ثابت است که می‌تواند به سوی خیر یا شر سیر کند؛ اما «اراده خیر» است که به انسانیت‌اش معنا می‌دهد (روحانی راوری و طالب‌زاده، ۱۳۹۰: ۷۷). انسان نه تنها در امور فردی؛ بلکه در امور اجتماعی نیز میل به نیکویی دارد. در این نظام معنایی، دولتی مشروع است که ریشه آن در اراده مردم بوده و نیز قانون آن بر پایه امور پیشینی مانند آزادی، عدالت، برابری و صلح ساخت‌یافته باشد (نوذری و ایمانی، ۱۳۹۷: ۲۱۴).

بدین‌سان، پارادایم فلسفی با روایت هابزی و کانتی در عرصه کارکردگرایی به ترتیب سازنده حکومت توتالیتر و لیبرال خواهد بود. سازه‌های سازنده توتالیتریسم بر آزادی حداقلی شهروندان و نظارت بر تمامی شئون زیست فردی و اجتماعی آنان تأکید دارد و به طور کلی قدرت در دست یک نظام سیاسی تک حزبی است که از هیچ ابزاری برای سرکوب مخالفان دریغ نمی‌کند. در حالی که نظام سیاسی لیبرال با شعار آزادی سرمایه و تجارت به دنبال ناپدیدسازی قدرت مطلقه حکومت‌ها و شناسایی آزادی‌های سیاسی-مدنی شهروندان است. بی‌تردید، پارادایم‌های رقیب پیش‌گفته با نگرش و بینش‌های متفاوت به سرشت انسان (انسان‌شناسی) و هم‌چنین با لحاظ تنوع آبخورهای فکری مشروعیت سیاسی دولت‌ها (هستی‌شناسی)، باید انتظار داشت که آن‌ها در عرصه مبارزه با جرم و کنترل بزهکاری نیز سیاست‌ها و برنامه‌های گوناگونی را پایه‌ریزی کنند. در این باره، تاریخ اندیشه‌های سیاسی، انباشته از نظریه‌های رقیب و ناسازگاری است که درصدد تبیین واقعیت دولت و مبانی مشروعیت آن و نیز در پی شناخت سرشت امر سیاسی است. بی‌تردید بسته به این‌که دولت‌ها چه فهمی از مشروعیت و چه برداشتی از امر سیاسی دارند و سرانجام این‌که قدرت اداره حکومت را از آن چه کسی می‌دانند، نوع نظام سیاسی متفاوتی خواهند داشت. بنابراین، نظام سیاسی برخاسته از اندیشه‌ای که خاستگاه قدرت را در امر الهی، طبیعی و یا مبتنی بر پدرسالاری/مادرسالاری جستجو می‌کند با بنیان‌های اندیشه قراردادگرایی که بر پایه اراده مردم ساخت‌یافته، متفاوت است (نک. عالم، ۱۴۰۰: ۲۰۸-۱۶۳).

ورای هر گونه گزاره‌گویی باید گفت، بارزترین سنجۀ بازشناسی دولت اقتدارگرا از دولت دموکراتیک/ مردم‌سالار را می‌توان در پاسخ حکومت‌ها به مخالفان سیاسی و شهروندان بزه‌کار جستجو کرد. هر چه جایگاه «حقوق شهروندی»^۱ و میزان توجه به آن ارزش‌ها در نظرگاه هیأت حاکمه، در عرصۀ سیاست‌گذاری (سطح کلان) و نیز چگونگی صیانت و عینیت‌بخشی به الزامات ناشی از این حقوق در عرصۀ قانون‌گذاری و فرآیند اجرای آن (سطح خرد) والاتر باشد و نیز هر چه حکومت در رویارویی با شهروندان خویش حقوق و آزادی‌های مدنی آن‌ها را بیش‌تر به رسمیت شناسد و به تفاوت‌های دینی- عقیدتی و سیاسی- نژادی آنان بیش‌تر احترام بگذارد، دموکراتیک‌تر است (مؤذن‌زادگان و محمدکوره‌پز، ۱۳۹۵: ۵۴). این دولت‌ها بر پایه اصل «مداراگرایی»^۲ و نیز در پرتو آموزه «کثرت‌گرایی»^۳، سعی در جذب و ادغام باورها و اندیشه‌های گوناگون سیاسی- عقیدتی دارند.

حال باید پرسید، چه نسبتی می‌توان میان اقتدارگرایی و کیفرگرایی برقرار ساخت و این‌که چگونه توسل افراطی حکومت‌ها به کیفر صورت‌بندی می‌شود. در پاسخ به این پرسش بنیادین دو پیش‌فرض می‌توان مطرح کرد: یکم؛ با یک رویکرد «واقع‌گرایانه»^۴ باید پذیرفت که طبقه سیاسی حاکم همواره میل به «تمرکزگرایی»^۵ در قدرت و جلوگیری از شبکه‌شدن آن دارد و هر آن‌چه این قدرت را تضعیف کند، به مبارزه با آن قیام خواهد کرد. مفروضه دوم آن است که این دولت‌ها برای پایداری مشروعیت خویش باید چگونگی سرکوب و ابزارهای آن را نزد مردمان خویش موجه جلوه دهند. دولت‌ها با در اختیار داشتن سکن قدرت بیش از هر نهاد اجتماعی دیگری می‌توانند با ابزار و دستمایه‌هایی که دارند، خشونت خود را مشروع و انسانی جلوه دهند. با کاربست رویکرد فوکویی می‌توان گفت تحولات تاریخی نشان می‌دهد که گاهی اراده خدایان و یا لطمه به جایگاه شاهان- فرمان‌روایان و نیز گاهی القای خطر احتمالی از یک اقلیت سیاسی- دینی در نظر مردم و احساس ترس آن‌ها است که این خشونت را توجیه می‌کند (نک. فوکو، ۱۳۹۷). در واقع، آنان با بازنمایی اهریمن‌وار از گروه‌های رقیب و نیز با ساخت کلیشه‌های هیولایی از مجرمین، به جنگ با آنان رهسپار می‌شوند. از این رو، هر چه حکومت‌ها بتوانند بر پایه ایدئولوژی طبقه حاکم و یا آن‌چه که مورد وفاق اجتماعی شهروندان است مرزهای «خود»^۶ را با این اقلیت‌ها به شکل پررنگ‌تر و ژرف‌تر جداسازی کنند، هم سرکوب مخالفان‌شان موجه‌تر و هم ابزارهای این سرکوبی

1. Citizenship Rights
2. Tolerance
3. Pluralism
4. Realist
5. Centralism
6. Us

قدرت‌مندتر می‌شود؛ به گونه‌ای که گاه از خودِ مردم برای سرکوب «دیگری»^۱ سوءاستفاده می‌کنند. هم‌چنین، هر چه شمارگان «دیگرانی» که در پرتو استراتژی «نامیدن»^۲ مورد خشم حکومت‌ها قرار می‌گیرند، بیش‌تر باشد و هر چه این اقلیت‌ها احساس ژرف‌تری نسبت به دشمن بودن خود از نگاه اکثریت داشته باشند، آن دولت اقتدارگراتر و در نتیجه، کیفرگراتر است.

نیروی تحکیم‌بخش هویت و پیش‌کار اولیه هر گروه اجتماعی، «ایدئولوژی» است. به باور ون‌دایک: «ایدئولوژی، باورهای بنیادین گروه و اعضای آن است» (Van Dijk, 2000: 7) و «همین صورت‌های بنیادین شناخت اجتماعی است که تعیین‌کننده هویت گروه است» (غیاثیان، ۱۳۸۶: ۲۰۶). بر این اساس او طرح‌واره‌ای ایدئولوژیکی برای هر گروه در نظر می‌گیرد که شامل: (۱) معیار عضویت (چه کسی متعلق به گروه ما است)، (۲) فعالیت‌های شاخص (ما چه کارهایی را به عنوان اعضاء گروه انجام می‌دهیم)، (۳) اهداف کلی (چرا این کار را می‌کنیم)، (۴) ارزش‌ها و هنجارها (خوب و بد از نظر ما کدام است)، (۵) جایگاه (گروه ما چه نوع ارتباطی با دیگران دارد) و (۶) منابع (چه کسی به منابع گروه ما دسترسی دارد)، می‌شود (Ibid, 17). «اعضای گروه‌های اجتماعی نیز در راستای همین طرح‌واره ایدئولوژیکی به قطب‌بندی میان خودشان به عنوان «گروه خودی» و دیگران به عنوان گروه غیر خودی می‌پردازند» (Ibid, 44).

به این ترتیب، گروه‌های اجتماعی با تعریف ایدئولوژی خود در برابر گروه اجتماعی دیگر، از یک سو بر عناصر هویتی مثبت و نفی موارد منفی خویش تأکید می‌کنند و از سوی دیگر، هم‌زمان با تأکید بر نکات منفی و نیز نفی نکات مثبت سایر گروه‌ها، مرزهای ایدئولوژیک و باورهای هویتی گروه خود با دیگر گروه‌های اجتماعی را برجسته می‌کنند. بدیهی است، هر چه مرز باورداشت‌های گروه‌های اجتماعی از یکدیگر دورتر شناسانده شوند و هم‌آوایی آنان پیرامون مسائل اجتماعی-سیاسی - اعتقادی به صورت حدّ اقلی باشد، میدان ایدئولوژیک پرتنش‌تر و دشمن‌سازتری پدیدار می‌شود.

«گروه خودی» تأکید بر نکات مثبت ما رفع تأکید از نکات منفی ما	«گروه خودی» تأکید بر نکات مثبت ما رفع تأکید از نکات منفی ما
«گروه غیر خودی» تأکید بر نکات منفی آن‌ها رفع تأکید از نکات مثبت آن‌ها	«گروه غیر خودی» تأکید بر نکات منفی آن‌ها رفع تأکید از نکات مثبت آن‌ها

شکل (۱) میدان ایدئولوژیک ون‌دایک (Van Dijk, 1998: 22-26)

1. Them
2. Nomination

نوشتار حاضر به روش کیفی و شیوه «آزمایش فکری»^۱ با یک نگاه توصیفی - انتقادی انجام گرفته است. آزمایش فکری، آزمونی مبتنی بر استدلال درباره یک داستان خیالی است که با هدف تأیید یا ابطال یک فرضیه یا نظریه انجام می‌گیرد. دلیل خیالی بودن این سنخ از آزمایش‌ها، به مدل‌سازی ذهنی مبتنی بر شواهد تجربی برمی‌گردد که آزمایش‌کنندگان نظری در چارچوب آن به استدلال می‌پردازند؛ یعنی منبع اصلی تولید دانش، ذهن خود پژوهش‌گر است (Nersessian, 1992: 292). از یک آزمایش فکری به عنوان شاهد به سود استدلال استفاده می‌شود تا برای صدق و کذب آن دلیل آوری کند و به هیچ وجه نمی‌خواهد به شهود صرف استناد کند (صادقی، ۱۳۹۸: ۷۹). آزمایش فکری شبیه به آزمایش‌های واقعی به مثابه یک ابزار ابتکاری عمل می‌کند؛ این شیوه پژوهش، بدون داده تجربی تازه، امکان دستیابی به موقعیت «معرفتی»^۲ جدید را فراهم می‌سازد. در این نوع آزمایش‌ها، رخدادها در واقعیت صورت نمی‌گیرند؛ بلکه در تصور و ذهن اجراء می‌شود، بر پایه آن پدیده‌ها توصیف می‌شوند و نتایج آن‌ها با تجربه و استدلال سازگار هستند. ویژگی‌های اصلی یک آزمایش فکری شامل تصورپذیری، قانون‌پذیری، فراهم کردن توضیحات علی برای رویدادهای تاریخی و پیش‌بینی‌پذیری آن (ابراهیمی تیرتاش، ۱۳۸۸: ۱۴۳-۱۲۲) و همچنین، «مدل‌سازی ذهنی»^۳ توأم با تفکر در یک فرآیند خیالی است (Ibid, 293). براساس چنین روندی، با تفکر روی پدیده‌ها این امکان فراهم می‌شود که بدون انجام آزمایش واقعی، به حل مسئله دست یافت.

بهره‌گیری از شیوه آزمایش فکری این امکان را فراهم می‌کند تا سستیزه‌های حقوق کیفری در طبقه‌بندی متمایز دوگانه دوست-دشمن مورد واکاوی قرار گیرد. هم‌چنین، ترسیم مرزهای کیفرگرایی - مداراگرایی و تقابل آن در ساختار نظم اجتماعی باعث می‌شود تا نحوه انتظام‌بخشی به جامعه از سوی نظام عدالت کیفری و بنیان‌های معرفتی آن روشن شود. یکی از بازنمودهای تثبیت

۱. آزمایش فکری (Thought Experiment) ابزاری ابتکاری است که نقش مهمی در حوزه‌های مختلف علوم (اعم از علوم عقلی و علوم تجربی طبیعی و انسانی) ایفاء می‌کند (ابراهیمی تیرتاش، ۱۳۸۸: ۱۲۱). به باور برخی، آزمایش فکری برای نخستین بار توسط «رنست ماخ» (Ernst Mach)، فیزیکدان و فیلسوف اتریشی (۱۹۱۶-۱۸۳۸م) رواج داده شد و برخی دیگر نیز معتقدند «هانس کریستین آرسنید» (Hans Christian Orsted) شیمی‌دان و فیزیکدان دانمارکی، برای بار نخست این اصطلاح را در بستر مباحث علمی بکار برده است (صادقی، ۱۳۹۸: ۶۸). در این شیوه که بر مجموعه‌ای از مفروضات پیشینی و حتا پسینی، مفاهیم مشترک (اولیه)، نمونه‌های نقیض (خلاف) و جایجایی آن‌ها متکی است، امکان تنظیمات اندیشه‌ای و فکری (استدلال)، تعمیق فکری، آزمایش فکری، مکاشفه نظری و نیز اثبات منطقی محصولات مکاشفه فکری فراهم می‌شود (چلبی، ۱۳۹۳: ۷۳). آزمایش‌های فکری آکنده از مدل‌های ذهنی گوناگون هستند (Stuart and et al., 2018: 472). در این باره می‌توان آزمایش فکری گالیله درباره اجسام در حال سقوط را مثال زد. آزمایش فکری گالیله بر ضد نظریه ارسطویی در مورد سقوط اجسام انجام گرفت. فرض گالیله این بود که اگر یک گلوله توپ و یک گلوله تفنگ با ریسمانی به هم متصل شوند و آن‌ها از بالای برج رها گردند، نتیجه این آزمایش فکری آن بود که اجسام با وزن‌های گوناگون با سرعت یکسان سقوط می‌کنند. بنابراین، هر فردی می‌تواند در آزمایشگاه شخصی خود به صورت ذهنی، مدلی را طراحی کند تا بر اساس آن یک خانه چه طرحی داشته، چند اتاق و به چه رنگی باشد و در آن قدم زده و سرانجام آن را در ذهن خود مجسم کند.

2. Epistemic

3. Mental Model

دوگانه دوست-دشمن را باید در نظرگاه‌های هابز، ماکیاوول و اشمیت با وجه امنیت‌مداری و در نقطه مقابل، در نظرگاه‌های ارسطو، آرنه، هابرماس و دریدا با وجه اصلاح و گفتگو جستجو کرد. وجه مشترک هر دو جریان معرفتی پیش‌گفته، تلاش برای توسعه الگوی «نظم‌دهی» به جامعه است. باری، یک نظام عدالت‌گیری با هدف برقراری عدالت و تضمین آن همواره در یک دوگانه امنیت‌مداری-حق‌مداری، انسانیت‌زدایی-کرامت‌محوری و دوست‌سازی-دشمن‌سازی تلاش داشته است تا با گفتمان‌سازی و رسانه‌ای‌سازی عملکرد خود، نظم از دست رفته را به جامعه بازگرداند.

در این نوشتار، برای نظم‌بخشی به رویه استدلال‌ها، از «آگزئیوماتیزه‌سازی»^۱ گزاره‌های نظری استفاده شده است تا بنیان‌های توجیه‌گرایی حکومتی واکاوی شده و برون‌داد آن بر پایه الگوی برساخت دشمن از مجرم تبیین شود. در ابتدای امر، وضعیت اولیه‌ای را تصور کنید که هیچ سامان اجتماعی وجود ندارد؛ یعنی افراد در یک شرایط نابسامانی بسر می‌برند که هیچ قاعده‌مندی اجتماعی-حقوقی برای افراد تعریف نشده است، جامعه بسامان نبوده و فضای هرج‌ومرج در روابط افراد حاکم است، تناسبی بین جرم و مجازات وجود ندارد و به نوعی هنجارها هنوز شکل نگرفته‌اند. در چنین شرایطی احتمال وقوع جنگ همه علیه همه (به تعبیر هابز) وجود دارد. نتیجه چنین شرایطی، وقوع تضاد اجتماعی، بروز ناامنی، نارضایتی، جنگ، خشونت، انواع آسیب‌ها و غیره است. به تعبیر دیگر، آگزئیوم چنین وضعیت اولیه‌ای می‌تواند در قالب گزاره زیر طرح شود:

(۱) اگر زمینه‌های جنگ همه علیه همه فراهم شود ← تشدید خشونت، جنگ، عدم رعایت حقوق دیگران و بی‌عدالتی بالا می‌رود.

برآیند گزاره (۱) به این صورت است که با اوج‌گیری شدت ستیزه‌ها در میان مردم و با فقدان قاعده‌مندی اجتماعی و نظم حقوقی، باید تشدید بی‌قاعده‌گی در سطح جامعه را انتظار کشید. از همین‌رو، سامان‌بخشی به جامعه مستلزم قراردادهای اجتماعی در بین افراد و تثبیت دستورالعمل‌های (گرامرهای) اجتماعی است؛ چراکه با برجسته‌تر شدن ناامنی در بین انسان‌ها و بالا رفتن درجه همه‌گیری خشونت، زمینه بی‌ثباتی در جامعه فراهم می‌شود که برآیند چنین امری، نادیده‌انگاری حقوق انسان‌ها و زایش سنخ‌های شدید و سرکوب‌گرایانه‌ای از کیفر در جامعه است. گزاره‌هایی که در این باره قابل طرح هستند از وضعیت دوسویه‌ای سخن می‌گویند که ستیزه‌های

۱. آگزئیوماتیزه‌سازی به فرآیند استخراج آگزئیوم‌ها اشاره دارد. توضیح آن که طی فرآیند تبدیل گفتارها و واژه‌ها و روابط بین آن‌ها با یکدیگر در نظریه مورد نظر، علائم منطقی خلق می‌شوند که چنین فرآیندی دارای ساخت منطقی است و امکان تبیین از گذر ارتباط بین گفتارهای تئوریک فراهم می‌گردد (رفیع‌پور، ۱۳۹۸: ۱۱۰). منظور از آگزئیوم نیز گفتاری فرضیه‌ای است که از سوی دانشمندان پذیرفته شده و به عنوان سرمنشأ در یک استراتژی پژوهشی قیاسی مورد استفاده قرار می‌گیرند تا بر پایه چنین ضوابطی، گفتارهای دیگری استخراج شود که سرانجام سیر آن به «تئورم» یا «نتیجه» ختم می‌شود. برای نمونه:

آگزئیوم نخست: اگر افراد دارای ارزش‌های اجتماعی مشابه باشند؛ پس، از سوی یکدیگر تشویق و تأیید می‌شوند.
آگزئیوم دوم: اگر افراد یکدیگر را تشویق و تأیید کنند؛ پس، به یکدیگر بیش‌تر تمایل و محبت دارند.

تئورم/ نتیجه: اگر افراد دارای ارزش‌های اجتماعی مشابه باشند؛ پس، به یکدیگر بیش‌تر تمایل و محبت دارند.

مکانیسم نظام آگزئیوماتیک، وام‌دار منطقی‌بودن اشتقاق و میزان سازگاری گفتارها با واقعیت است (همان: ۱۰۴-۱۰۲).

حوزه حقوق کیفری و سازوکارهای کاربست آن در جهت سامان بخشی به جامعه، موجب شکل گیری دوگانه جامعه کیفرگرا- مداراگرا یا دوگانه دوست- دشمن می شود.

۱. واکاوی دوگانه دوست محوری - دشمن محوری در حقوق کیفری

جابجایی رویکرد نظام عدالت کیفری از عدالت محوری به امنیت محوری، زمینه ساز برساخت مفهوم دشمن و دشمن مداری در حقوق کیفری بوده است. بر پایه چنین گفتمانی، امور تقنینی با نام گذاری و برچسب سازی عناوین معناداری نظیر «مبارزه» و «جنگ» اقدام به خلق فضای امنیتی- نظامی کرده و به مجریان قانون این پیام داده شده است که به جای درک شرایط و بستر اجتماعی (رویکرد حل مسأله)^۱، مواجهه سلبی- قهرآمیز با آن داشته باشند (ابراهیمی، ۱۳۹۶: ۱۳۴). با چنین رویکردی می توان استدلال کرد که بنیان های معرفتی درباره چگونگی مواجهه با پدیده مجرمانه مرهون دوگانه نظم- تضاد یا اجماع- تخصص در دوگانه کانتی- هابزی است و در سطح دیگری، در میان جامعه شناسان کارکردگرا (دورکیم) و تضادگرا (مارکس) ریشه دارد. حقوق انسان ها به طور کلی و حقوق متهم به طور خاص در هر جامعه ای با کاربست یک رویکرد شهروندمدارانه و یا دشمنمدارانه تضعیف یا تقویت شده است. در این باره رویکردهای سزاگرایانه- اصلاح گرایانه با نگرش های گوناگون در تلاش بوده اند، نظام مدیریت امر حقوقی و کنترل جرم را در جامعه سامان دهند. نظرگاه های اصلاحی و اجماع زبانی به گفتگو و ارتباط بین الاهدانی و نیز ادغام اجتماعی افراد بزه کار و در مقابل، نظرگاه های امنیت مداری با درون مایه سخت گیری بر غیرت سازی و تام گرایی حاکمیت تأکید داشته اند و در رویکرد اخیر با برساخت دشمن از مجرم، استراتژی استثناء سازی شرایط کیفر (سخت گیری در درجه و شدت آن) با هدف تشدید سخت گیری و توجیه پذیری آن، برجسته تر شده است.

برآیند مدل ذهنی مبتنی بر چنین وضعیتی، استقرار اقتدارگرایی دولت و نظم نوین قدرت در جامعه با بازتعریف حقوق در قالب کیفرگرایی از یک سو و مداراگرایی از سوی دیگر در نسبت با مجرم است که در گزاره (۲) و (۳) آمده است. نتیجه آن که ستیزه های نظام حقوق کیفری در هر جامعه ای به منظور تحقق نظم اجتماعی باعث ایجاد دوگانه کیفرگرایی- مداراگرایی شده است.

(۲) اگر رویکرد مداراگرا و اصلاحی در نظام حقوقی یک جامعه تثبیت شود ← پس رویه سرکوب گرایانه درباره موضوع رسیدگی به حقوق انسان ها به ویژه متهم وجود نداشته و نگاه معقول و مبتنی بر شرایط زیست بوم در نسبت با مجرم ایجاد می شود.

نتیجه آگزیوم (۲) دلالت بر نظرگاه مبتنی بر شهروندمداری، رویکرد اصلاحی، مداراگرایی، توافق زبانی، قرارداد اجتماعی و رویکرد اجتماعی در ارتباط با مجازات دارد که بر حقوق بشر و نگرش اخلاق مدارا به انسان و مقوله کیفر استوار است.

(۳) اگر رویکرد کیفرگرا و امنیت مدار در نظام حقوقی یک جامعه استوار شود ← پس، تشدید سخت‌گیری، توجیه کیفر، امنیت‌مداری و غیریت‌سازی در بحث حقوق انسان‌ها قابل طرح است که از رویه مدارا و اصلاحی خروج کرده و به سمت لزوم کاربست رویکردهای طردآمیز با ابزارهای کیفری در برابر غیرخودی‌ها حرکت خواهد کرد.

متناسب با آگزیوم‌های (۲) و (۳)، نظرگاه‌های مبتنی بر دوگانه کیفرگرایی-مداراگرایی، به عنوان تمرکزهای نظری مورد استفاده قرار گرفته است که ذیل آگزیوم (۲)، نظرگاه‌های مبتنی بر اصلاح و اجماع زبانی، قراردادگرایی، حقوق بشر و دوگانه خود-دیگری قرار می‌گیرند و در آگزیوم (۳) نیز نظرگاه‌های کیفرگرایی، خشونت نهادینه و استثناء‌سازی و تعلیق قانون قرار می‌گیرند که به شرح زیر آمده است:

۱.۱. نظرگاه‌های مبتنی بر مداراگرایی و اصلاح

روح حاکم بر نظام حقوقی شهروندمدار-حق‌محور، تأمین آسایش و تضمین حداکثری حقوق شهروندان و عدالت‌محوری است و روحیه انتقام‌جویی در آن راهی ندارد. توافق زبانی و اجماع در عرصه عمومی و یا کمیته نفی تخاصم و ستیزندگی در آن با دیدگاه مبتنی بر اصلاح و درمان و نیز اصل کمیته کاربست کیفر در علوم جنایی، هم‌سو است (اکوانی، ۱۳۹۷: ۴). در نظرگاه مبتنی بر اصلاح و اجماع زبانی، تمرکز بر گفتگو و فهم مشترک است. اصلاح و درمان، بازگشت هنجارمند به جامعه با رویکرد بازپرورانه، دیگرپذیری و ارتباط بین‌الذهانی و نیز ادغام اجتماعی بزه‌کاران از جمله آثار پای‌بندی به این پارادایم است که در رویکرد قراردادگرایی روسو، رویکرد حقوق بشری آرنست، رویکرد «کنش ارتباطی»^۱ هابرماس و رویکرد اجتماعی گارلند مشاهده می‌شود.

۱.۱.۱. رویکرد قراردادگرایی در دوگانه شهروند-دشمن روسو

«ژان ژاک روسو»^۲ با تمرکز بر دفاع اجتماعی، فلسفه کیفر را با رویکرد فایده‌گرایی مورد تبیین قرار می‌دهد. او درباره دوگانه دوست-دشمن بر این باور است افراد بشر که آزاد به دنیا آمده‌اند، به تنهایی توانایی حفظ خود و دفاع در برابر عوامل طبیعی را ندارند. از این رو، با پیمان‌بندی قرارداد اجتماعی میان اعضای جامعه و پذیرش آن، این مشکل برطرف می‌شود. اما در شرایطی که کسی با میل و اراده

1. Communicative Action
2. Jean-Jacques Rousseau

خود مرتکب جرمی شده و قرارداد با جامعه را نقض کرده باشد؛ کارگزاران با محاکمه مجرم و اعلان حکم مجازات، به عموم اعلام می‌کنند که قرارداد اجتماعی از جانب او نقض شده است و چنین فردی عضو جامعه محسوب نمی‌شود. چرا که چنین شخصی تعهد خود را لغو نموده و باید به عنوان پیمان شکن، تبعید و یا به اسم دشمن جامعه، نابود شود. چنین فردی دیگر شایستگی پاسداری شدن از ناحیه آن جامعه را نداشته و جامعه حق دارد که چنین فردی را کیفر کند (قربان‌نیا، ۱۳۷۷: ۴۲۰-۴۱۹). به باور روسو، هر گناه‌کاری که حقوق جامعه را مورد تعرض قرار دهد، عضویت وی در دولت لغو می‌شود و مقصر نه به‌سان شهروند؛ بلکه به عنوان دشمن کشته می‌شود (یاکوبس، ۱۳۸۸: ۵۰۰). زیرا او نقش اثرگذاری در نقض قراردادهای جامعه داشته است. بنابراین، مجازات او اخراج از جامعه می‌باشد.

هر چند تأکید روسو متمرکز بر سویه‌های پیامدی نقض قرارداد اجتماعی و صورت‌بندی مفهوم دشمن نسبت به این افراد است، اما هم‌زمان او باور دارد صرف اجرای کیفر، موجب بازگشت نظم به جامعه نمی‌شود. در واقع، روسو بر آن است که کیفر باید نظم را به اجتماع بازگرداند و صرف اجرای مجازات، غایت مطلوب نیست؛ کیفر باید در عمل منافع اجتماعی داشته و مورد تأیید افکار عموم باشد و سرانجام زمینه‌های بازگشت به اجتماع پس از تحمل دوران محکومیت را فراهم سازد. باری، به رغم تأکید روسو بر سویه پیامدی نقض قرارداد اجتماعی و بر ساخت دشمن از مجرم، وی بر «حق بر اصلاح» یا «حق بر بهنجارشدن» اشاره دارد که بر پایه آن، لغو تعهد از جانب مجرم به اخراج او از جامعه منجر نمی‌شود. این همان مفهومی است که از آن به «حقوق پس از بزهکاری» تعبیر می‌شود و زمینه انتظام‌بخشی جامعه را فراهم می‌آورد (کونانی و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۳۴).

۲.۱.۱. رویکرد حقوق بشری در دوگانه بشر - شهروند آرنت

آرنت با یکی انگاشتن موضوع تقابل شهروند با بشر با تفاوت حوزه خصوصی (زندگی) و عمومی (سیاست) و نیز با طرح نظری لیبرالیسم سیاسی - فلسفی، تصمیم داشت تقسیم اروپا پس از جنگ جهانی را بر اساس منافع قدرت‌های بزرگ و شکل‌گیری دولت-ملت‌های ریز و درشت نشان دهد که پیامد چنین امری ظهور یک شبه میلیون‌ها تن افراد بی‌دولت و پناهندگان درمانده و مبدل شدن انبوهی از اقلیت‌های دینی - قومی به شهروند درجه دو یا غیر خودی بود (فرهادپور، ۱۳۹۲: ۱۵). به تعبیر آرنت، حوزه خصوصی مشتمل بر کارگران یا ابلهانی است که برای برآوردن نیازهای زندگی و منافع شخصی - اقتصادی خویش تلاش می‌کنند؛ افرادی جدا افتاده از یکدیگر و از خودبیگانه. در حالی که حوزه عمومی، عرصه‌ای برای تعامل، مباحثه و تصمیم‌گیری میان شهروندان آزاد و برابر درباره مسائل مشترک‌شان است. از این رو، در نظرگاه آرنت، خارج از جهان جمعی، امور انسانی ابلهانه است (سرخوش، ۱۳۹۲: ۹۳ و ۹۶). براساس چنین تمایزی، آرنت با طرح سردرگمی‌های حقوق بشر درصدد است تا دوگانه بشر - شهروند را توسعه دهد؛ وی انتزاعی بودن حقوق بشر را با موقعیت انضمامی خیل

پناهندگانی یکی می‌گیرد که پس از جنگ جهانی اول در سرتاسر اروپا پخش شدند. در واقع، دلیل محرومیت این مردم به دلیل بشر بودنشان بود و دیگر این که به هیچ اجتماع ملی متصل نبودند. این حقوق، حقوق آنانی است که هیچ حقوقی ندارند؛ مضحکه‌ای صرف از حق. آرنت از این گروه با عنوان «بی‌حقوقان» یاد کرده و می‌گوید: «در دسر آنان این نیست که در برابر قانون یکسان نیستند، بلکه این است که هیچ قانونی برایشان وجود ندارد. مسأله این نیست که سرکوب می‌شوند، موضوع بر سر این است که هیچ‌کس نمی‌خواهد آنان را سرکوب کند... گویی گناه این مردمان این بود که حتی توان سرکوب شدن، ارزش سرکوب شدن، را نداشتند» (رانسیر، ۱۳۹۲: ۲۶۸-۲۶۶). این همان تقابل قلمرو سیاسی و قلمرو زندگی خصوصی در نزد آرنت است. به باور «آرنت»، انسان‌ها با هدف گفتگو و کنش جمعی یکدیگر را به رسمیت می‌شناسند. او معتقد به استقرار دوستی و دیگرپذیری در دو حوزه خصوصی و عمومی است؛ چراکه انسان‌ها با ارتباط بین‌الذهانی خود را بر دیگران آشکار می‌کنند و کارایی امر سیاسی به ارتباط عمومی انسان‌ها وابسته خواهد بود و نه در تمایز و غیریت‌سازی (اکوانی، ۱۳۹۷: ۷). در نظرگاه تاریخی آرنت، حقوق بشر نتایج غریبی داشته است. در همین راستا، ژاک رانسیر بیان می‌دارد: «از نظر آرنت، حقوق انسان یا توخالی‌اند و یا توضیح واضح‌ات. آن‌ها حقوق انسان برهنه‌اند؛ اما انسان برهنه، انسانی که به هیچ اجتماع ملی برساخته تعلق ندارد...» (فرهادپور، ۱۳۹۲: ۱۵-۱۴) و واجد هیچ حقی نیستند. این همان تقابل شهروند با بشر در نظرگاه آرنتی است.

۱.۱.۳. رویکرد کنش ارتباطی در دوگانه خود-دیگری هابرماس

در نظرگاه «هابرماس»، هدف عقلانیت ارتباطی، «مفاهمه» است؛ مفاهمه میان کنش‌گرانی که احتمال اختلاف نظر را در یک رابطه مسئله‌دار منتفی می‌سازد. در کنش ارتباطی تلاش می‌شود تا فهم متقابل محقق شود؛ توافقی که نه با فریب و اجبار؛ بلکه اگر با گفتگوی تفاهمی/ سازنده حاصل شود، مشروعیت خواهد داشت. هابرماس در نظریه «عقلانیت ارتباطی»^۱ به معیارهای اعتبار کلام اشاره می‌کند که از توافقی تمامی طرف‌های بدست می‌آید. به نظر هابرماس، زمانی قوانین و هنجارهای حقوقی مشروعیت دارند که بر بنیان تفاهم و توافق استوار باشند (Habermas, 1996). هابرماس باور دارد نظم حقوقی می‌تواند مشروعیت خود را تنها از ایده خودمختاری کسب کند؛ یعنی شهروندان بتوانند خود را به مثابه نویسندگان قانون تلقی کنند و افزون بر این، به عنوان مخاطبان قانون، تحت سلطه آن نیز باشند (دفلم، ۱۳۹۷: ۱۷۷-۱۷۵).

۱.۱.۴. رویکرد اجتماعی در دوگانه جرم‌شناسی خودی-دیگری (ما-آن‌ها) گارلند

گارلند، تاریخ حیات جرم‌شناسی یا به طور دقیق‌تر گفتمان‌های اساسی تولید شده در حوزه جرم‌شناسی و سیاست‌های کنترل جرم را در دو جریان گفتمانی که به طور جدی رو-در-روی یکدیگر

ایستاده‌اند، خلاصه می‌کند. نخست؛ «جرم‌شناسی خودی»^۱ که به مجموعه سیاست‌ها و برنامه‌های دولتی اشاره دارد که: «مجرمین را مانند مصرف‌کنندگان عادی و منطقی توصیف می‌کند، درست مانند ما...» (Garland, 1996: 461). در این جرم‌شناسی، بزهکار به مثابه انسان عادی فهم می‌شود که ممکن است به علت اختلال زیستی- روانی و یا نابرخورداری اجتماعی دست به ارتکاب جرم زند. در چارچوب این پارادایم، هر یک از «ما»؛ یعنی هر انسان عادی دیگر نیز ممکن است در شرایط یکسان با فرد خاطی/ بزهکار؛ به سوی انحراف/ بزهکاری گرایش پیدا کند. بنابراین، دولت باید با تقویت سازوکارهای عدالت اجتماعی و نیز کاربست برنامه‌های اصلاح و درمان، زمینه‌های جذب، ادغام و بازگشت او را به جامعه فراهم آورد. این جرم‌شناسی و یا استراتژی پاسخ‌دهی به جرم، در برابر جریان گفتمانی رقیبی قرار دارد که گارلند از آن به «جرم‌شناسی دیگری»^۲ تعبیر می‌کند. در جرم‌شناسی غیرخودی، این «بینش»^۳ وجود دارد که مجرمین گروهی از بزهکاران هستند که با «ما» متفاوت‌اند. چنین بزهکارانی را نمی‌توان به مثابه انسان‌های عادی فهم کرد؛ از چهره آن‌ها شرارت و پستی می‌بارد و سرشت‌شان ملامال از خوی حیوانی- شیطانی است (Ibid). اگر برای اصلاح و درمان بزهکاران عادی، توسل حدآقلی به ابزارهای کیفری کافی است؛ تنها راه نجات «ما» در برابر چنین بزهکاران متفاوتی (دیگران)، سلب توان اعدام و حبس طولانی مدت و پاک‌سازی اجتماع از پلیدی وجود آن‌ها است (پاک‌نهاد، ۱۳۹۹، ۳۷۸-۳۷۵).

با این حال، گارلند تنها در جهت شناسایی دو جریان گفتمانی متعارض در گستره سیاست‌های کنترل جرم تلاش کرد و هرگز درصدد طبیعی‌سازی مفهوم دشمن، تثویز کرده کردن حقوق کیفری دشمن‌مدار و توجیه کاربست افزارهای امنیتی و پاسخ‌های سخت‌گیرانه نسبت به بزهکاران در گستره علوم جنایی نبوده است.

۱.۲. نظرگاه‌های مبتنی بر امنیت‌مداری و متمایزسازی

این رویکرد که به منظور جبران کاستی‌های عدالت کیفری کرامت‌مدار- شهروندمدار پایه‌ریزی شد، به دنبال برقراری دوباره حفظ نظم و امنیت و نیز مبارزه با بزه‌کاران حرفه‌ای از گذر سیاست جنایی ریسک جرم است. این جریان معرفتی با تمرکز بر سخت‌گیری و دشمن‌سازی از مجرمین و نیز مخالفین نظم سیاسی مستقر، تلاش داشته است تا تمایزی را میان خودی‌های متصل به نظام اجتماعی حاکم با افراد مجرم یا غیرخودی‌ها لحاظ کند. در نظرگاه مبتنی بر امنیت‌مداری و متمایزسازی، تمرکز بر دشمن‌سازی، غیریت‌سازی، تقسیم‌بندی خودی- دیگری، مخاطره‌زایی،

1. Criminology of the Self
2. Criminology of the Other
3. Insight

کرامت‌زدایی، انسانیت‌زدایی، امنیت‌مداری، شدت‌تأمین دولت در برساخت از دشمن، قاعده‌مندی رویکرد وضعیت استثناء در کیفر، کارکرد دشمن‌مداری در زیست‌بوم‌ها، تحریف و تعلیق قانون از جانب هرم قدرت است که این‌ها در رویکردهای کیفرگرایی یا کوبس، خشونت نهادینه‌اشمیت و استثناء‌سازی و تعلیق قانون آگامبن جای می‌گیرند.

۱.۲.۱. رویکرد کیفرگرایی در دوگانه شهروند-دشمن یا کوبس

طرح نظریه‌مندسازی مفهوم شهروند-دشمن در ساحت علوم جنایی از جانب «گونتر یا کوبس»^۱ آلمانی با عنوان «نظریه حقوق کیفری دشمنان»، نشان داد اگرچه نباید هر مجرمی دشمن پنداشته شود؛ اما آن دسته از مجرمین که به مخالفت اساسی با موجودیت نظام سیاسی برمی‌خیزند، بی‌شک باید در دایره دشمن گنجانده شوند. چنان‌که برخی نویسندگان اندیشه یا کوبس را در این باره این‌گونه تبیین کرده‌اند: «... [از نظر یا کوبس] به طور استثنایی و در شرایطی خاص توسل به حقوق کیفری دشمنان مجاز و مشروع است. به نظر وی، کسانی که با علم و آگاهی با نظم حقوقی موجود مخالف‌اند، حقوق شهروندی و شخص بودن خود را از دست داده و در نتیجه دولت می‌تواند با توسل به هرگونه ابزاری که می‌تواند به آن دسترسی داشته باشد با آنان بجنگد. بنابراین، حقوق کیفری دشمنان ممکن است طیف وسیعی از ابزار دفع خطر دولتی را که همگی لزوماً در چارچوب حقوق کیفری معهود قرار نمی‌گیرند (مانند جنگ، فعالیت‌های اطلاعاتی و عملیات سرویس‌های مخفی) دربرگیرد» (صدر توحیدخانه، ۱۳۸۸: ۴۸۲-۴۸۱).

در نظرگاه یا کوبس، سرشت کیفر و شدت آن وابسته به مفهوم شهروند-دشمن است؛ به گونه‌ای که سرشت کیفر در برابر شهروندان ملایم و نرم است؛ زیرا درباره شهروندان، «کارویژه کیفر»، [اعتراض است] (یا کوبس، ۱۳۸۸: ۵۱۶) و «یک نظام حقوقی به دو دلیل باید بزه‌کار [شهروند] را نیز اساساً درون خود نگه دارد. بزه‌کار حق دارد که با جامعه بی‌حساب شود و بدین منظور وی باید در هر صورت جایگاه خود به‌مثابه یک شخص و یک شهروند را درون حقوق حفظ کند. دوم بزه‌کار مکلف است که آثار جرم را ترمیم کند و طبیعی است که پیش‌شرط هر تکلیفی شخصیت است» (همان: ۵۰۱)؛ اما کارویژه کیفر «در حقوق کیفری دشمنان»، [زدودن یک خطر] (همان) است. «یک مخالف اساسی هیچ تضمینی راجع به رفتار شخص گونه‌اش به دست نمی‌دهد. بنابراین نمی‌توان با وی به‌مثابه یک شهروند رفتار کرد بلکه باید با وی به‌عنوان این که دشمن است جنگید» (همان: ۵۱۷). در واقع، «به همان اندازه که کیفر از ابزاری برای نکوهش و اعتراض به عمل یک «شخص» محترم فاصله بگیرد و به وسیله‌ای برای چیره شدن بر «منبع»

1. Gunther Jakobs
2. The Criminal Law of the Enemy (Feindstrafrecht)

خطر گرایش یابد، به همان اندازه نیز نگاه انسانی و بشری کم‌رنگ شده و موضوع آن (همان انسان) «ابزار» مقاصد حفظ امنیت عمومی می‌شود» (صدر توحیدخانه، ۱۳۸۸: ۴۸۳). به این ترتیب، شناسایی دشمن برابر است با امکان کاربست تمامی ابزارهای کیفری - نظامی در دست به منظور انتقام از او.

به رغم ایرادهای گوناگونی که به این نظریه وارد است؛ اما باید گفت انگاره‌های این نظریه موجب شد تا دولت‌های لیبرال امریکایی - اروپایی از آن استقبال کرده، به سوی هنجارمندسازی حقوق کیفری محافظه‌کارانه؛ جرم‌انگاری زیاده و کیفرگرایی گام بردارند (Hilgendorf, 2013: 182) و سرانجام بر پایه این نظریه، نظارت و خشونت حداکثری خویش را توجیه کنند. از این رو، شاید بتوان یاکوبس را بیش از هر اندیشمند دیگری، نظریه‌پرداز «کیفرگرایی» در سپهر علوم جنایی دانست.

۱.۲.۲. رویکرد خشونت نهادینه به مثابه امر سیاسی در دوگانه دوست - دشمن اشمیت با این حال، اندیشه یاکوبس را باید تنها خوانش کیفری از اندیشه سیاسی «کارل اشمیت»^۱ (۱۹۸۵-۱۸۸۸ م.) دانست که با تأخیر از متون و منابع جامعه‌شناسی سیاسی وارد ساحت علوم جنایی شده است. اشمیت تحت تأثیر اندیشه‌های هابز، «امنیت» را بر آزادی و عدالت برتر می‌دانست و به طور کلی بر «دولت تام‌گرا» تأکید می‌کرد (حسینی بهشتی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۹-۶۸). «بی‌تردید مقوله مهم امنیت، مقوله‌هایی مانند جنگ، خشونت، دوست، و دشمن را، که مورد توجه اشمیت بوده است، به‌میان می‌کشد. گرچه خشونت متضمن بعد جسمانی (آشکارا) و روانی است، اما [اشمیت] بر وجه آشکار و جسمانی خشونت تأکید می‌کند تا وجوه ذهنی و پنهان آن» (عابدی اردکانی و اله‌دادی، ۱۳۹۷: ۱۱۱).

مفاهیمی چون «حاکمیت»، «امر سیاسی»، «وضعیت استثناء»، و «دوست - دشمن» بیش از هر مفهوم دیگری در منظومه فلسفی اشمیت بازتاب دارند. اما دال مرکزی اندیشه‌های سیاسی اشمیت را باید در مفهوم «دوست - دشمن» جستجو کرد (اشرف نظری، ۱۳۹۴: ۹۹۹). از یک سو، اشمیت سرشت امری سیاسی را چیزی جز تمایز دوست - دشمن نمی‌داند و بر این باور است که هرگاه دشمنی وجود نداشته باشد یا نتوان آن را فرض کرد، سیاست پایان می‌پذیرد (همان) و از سوی دیگر، به مانند سایر فیلسوفان واقع‌گرا، خشونت را ذاتی امر سیاسی می‌داند. پس می‌توان گفت از نظرگاه او، میدان سیاست است که امکان شناسایی دوست از دشمن را فراهم می‌کند و در وهله پسینی، هر گونه خشونت بر ضد دشمنی که ممکن است به زبان دیگر صحبت کنید، به

1. Carl Schmitt

دین دیگری باور داشته باشد و یا از نژاد دیگری باشد^۱ را توجیه می‌کند (حسینی بهشتی و دیگران، ۱۳۹۳: ۸۰). حال این دشمن می‌تواند در خارج از مرزها؛ در میان احزاب سیاسی داخلی و یا حتا در میان هنجارشکنان/ بزهکاران قرار داشته باشد (اشمیت، ۱۳۹۲: ۱۰۱).

افزون بر مفهوم دوست- دشمن، پیوند حداکثری میان اندیشه‌های سیاسی اشمیت با نظریه حقوق کیفری دشمنان یا کوپس را می‌توان در مفهوم حاکم، وضعیت استثناء و حاکمیت قانون نیز جستجو کرد. از نظرگاه اشمیت: «حاکم مطلق کسی است که درباره شرایط استثناء [ا] تصمیم می‌گیرد». این تعریف بیان‌گر آن است که اشمیت هم مثل بدن بر این باور است که با وجود مسئولیت حاکم در برابر حفظ منافع عامه در شرایط عادی [ا]، این مسئولیت در شرایط استثنایی فسخ و باطل می‌شود. بنابراین برای بازگرداندن نظم و صلح [ا] حاکم می‌تواند پس از تبیین شرایط استثناء [ا]، از سیستم اساسی و متداول قانونی موجود عدول کند» (همان: ۱۱۷). به عبارتی دیگر، این حاکم مقتدر اختیار قانونی کاربست هر گونه زور و خشونت در وضعیت استثناء را دارا است. «اشمیت به مفهوم استثناء [ا] حساس است و تأکید دارد که مبدا به هر بحران و شرایط اضطراری نام استثناء [ا] نهیم» (همان: ۱۱۸). «حاکم می‌تواند بیرون از قانون اساسی تصمیم بگیرد و قانون یا قاعده را به حالت تعلیق درآورد تا بتواند امر استثناء [ا] یا آشوب را آرام کند. در جایی هم که قانون سکوت کرده است، حاکم بر اساس قدرت مطلق تنها تصمیم‌گیرنده است و هیچ فرد انسانی نمی‌تواند حاکم را بازخواست کند» (همان). هم‌چنین، «حاکم می‌تواند با سنجش زمان وضعیت استثنایی قانون و نظم عمومی را ملغی و نظم و قوانین جدیدی را وضع کند. در واقع اشمیت در این جا تمایز میان قدرت بر سازنده (یا خشونت واضع قانون) و قدرت برساخته (یا خشونت حافظ قانون) را وامی‌نهد و مفهوم تصمیم را جایگزین آن می‌کند» (همان: ۱۲۱). زور قانون و منطق خوفناک قاعده استثناء، زمینه حذف و طرد _ به ویژه سلب حق حیات _ را فراهم می‌سازد (فرهادپور، ۱۳۹۲: ۲۱). گروه‌بندی دوست و دشمن به مثابه آخرین حد خصومت انضمامی در میدان قدرت است که دولت در مقام موجودیت سیاسی، تکلیف تمایز بین دوست و دشمن و مرزهای آن را روشن می‌سازد (اشمیت، ۱۳۹۲: ۹۹).

به این ترتیب، رویکرد اشمیت به قانون و وضعیت استثناء، همان است که یا کوپس در نظریه حقوق کیفری دشمنان خویش از آن نام می‌برد؛ زیرا حقوق کیفری دشمنان چیزی نیست جز

۱. فوکو نیز در ذیل بحث زیست- قدرت خویش به نژادگرایی که اساس تمییز دوست از دشمن در جوامع مدرن است، اشاره می‌کند. یکی از نویسندگان، اندیشه فوکو در این باره این‌گونه تبیین می‌کند: «نژادگرایی دولتی امکان شناسایی دشمنان، به منزله موجوداتی خارج از جمعیت تحت حکمرانی را فراهم می‌کند. بر این اساس، کشتن یا صدور جواز مرگ به منزله بخشی از تکنولوژی زیستی- سیاسی مشروعیت می‌یابد. این سوئه تاریک زیست- قدرت سوئه روشنی نیز دارد: زنده نگه داشتن آنانی که دشمن تلقی نمی‌شوند. فوکو این سوئه را «قتل غیرمستقیم» می‌نامد. نژادپرستی، اساساً، طریقه‌ای برای ایجاد گسست در عرصه زندگی تحت کنترل قدرت است. کشنده‌ترین دولت‌ها نژادپرست‌ترین آن‌ها هستند» (نجف‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۶۰).

مجموعه مقرره‌های ماهوی- آیینی کیفری یا رویه‌های قضایی که به ترتیب از سوی مقام قانون‌گذار و مقام قضایی (بخوانید حاکم) که به منظور رویارویی با یک وضعیت استثنایی برای پاسخ به دشمنان و با هدف دفع خطر احتمالی از سوی آنان پیش‌بینی می‌شود.

نکته ارزشمندی که در اندیشه هر دو نظریه‌پرداز نمایان است این که هم‌چنان قانون و حاکمیت پوشالی آن وجود دارد؛ اما دیگر این قانون یک قرارداد اجتماعی والاگوهر محسوب نمی‌شود. اگر سالیان پیش، عدم وضع قانون، به هرج و مرج و بی‌عدالتی دامن می‌زد و خشونت را نهادینه می‌کرد؛ امروزه جوامع مدرن حتا با نظام‌های سیاسی دموکراتیک- لیبرال، بسیاری از جنایات بر ضد شهروندان‌شان را با ابزار قانون مشروعیت می‌بخشند. در واقع، امروزه قانون پایه و اساس هر گونه قطب‌بندی فراکسیونی را شکل می‌دهد و تبعیض سیاسی، نژادی، دینی و جنسیتی را توجیه می‌کند.^۱ ای بسا، مبارزه با چنین تبعیض‌هایی در نظام‌های سیاسی دموکراتیک دشوارتر است؛ زیرا از یک سو قانون برآیند یک سازمان رسمی صاحب قدرت است که آن را نهادینه کرده است و از سوی دیگر، بازشناسی قانون خوب از قانون بد، نیازمند کاربرد یک رویکرد ساختاری- انتقادی نسبت به آن است. در واقع، باید بتوان با ارزیابی قانون‌ها از گذر پالایه‌های اخلاقی- انسانی نشان داد که چه هنجارم‌سازی‌های قانونی با هدف «حاکمیت قانون»^۲ و چه مقرره‌گذاری‌هایی به منظور سوءاستفاده از قانون و یا به عبارت بهتر با انگیزه «حاکمیت از گذر قانون»^۳ گذارنیده می‌شوند. شاید در این باره جداسازی نظام‌های سیاسی توتالیترایسم از حکومت‌های استبدادی بر پایه حکومت قانون که از سوی «هانا آرنت» مطرح شده است، بتواند رهگشا باشد. آرنت بر این باور است که نظام توتالیتر، حکومتی خودکامه و غیرقانونی نیست؛ بلکه نوعی از قانون را می‌توان در جریان امور اجتماعی چنین دولت‌هایی مشاهده کرد. این حکومت‌ها مدعی‌اند از قانون طبیعت یا تاریخ اطاعت می‌کنند و هرگونه جایگاه برای اراده انسانی را رد می‌کنند. این قانون که ریشه در ایدئولوژی دارد به دنبال آن است که طبیعت انسان‌ها را تغییر دهد. اما نظام‌های استبدادی، حکومت‌های بی‌قانون هستند و در آن‌ها اراده‌ای خودسر حکمرانی می‌کند. حکومت اقتدارگرا آزادی را محدود می‌کند؛ اما توتالیترایسم بر پایه قانون به دنبال ابطال آزادی است (آرنت، ۱۳۸۹: ۳۰۷-۳۰۵).

۱. درباره قانون فاسد منتسکیو با ظرافت تمام بیان می‌دارد: «فساد جامعه دو قسم است؛ اول هنگامی که توده مردم قوانین را مراعات نمی‌کنند. این درد چاره‌پذیر است و دیگر آنکه قوانین، توده مردم را فاسد می‌کند که این درد درمانی ندارد، زیرا، درد ناشی از خود درمان است» (منتسکیو، ۱۳۴۹: ۲۰۳-۲۰۲). تعبیر مشابه آن چه منتسکیو بیان داشته است را می‌توان در کلام عیسی علیه الصلاة والسلام به حواریون خویش یافت: «با ملح الارض لاتفسدوا فإن کل شیء إذا فسد یدوی بالملح وإن الملح إذا فسد لیس له دواء!»

2. Rule of Law
3. Rule by Law

۱.۲.۳. رویکرد استثناء‌سازی و تعلیق قانون در دوگانه حمایت قانون - خشونت قانون آگامبن

«جورجو آگامبن»^۱ با خوانش حقوقی از قدرت، معتقد است تا چه اندازه می‌توان به قانون و حاکمیت آن حتا در جوامع دموکراتیک بدگمان بود. او بر این باور است که «استثناء»، وضعیتی ساختگی از سوی حاکمیت است که با به تعلیق در آوردن قانون، افراد یا گروه‌هایی را مشمول طرد و انکار خویش قرار می‌دهد و با میانجی این تعلیق، افرادی که در چارچوب برساخته استثناء قرار می‌گیرند را از قلمرو قانون بیرون می‌رانند. این طرد به آن معنا نیست که رابطه استثناء با قانون حذف شده؛ بلکه با تعلیق قانون، حاکمیت در موقعیتی فراقانونی قرار می‌گیرد تا به بهانه بازگرداندن امنیت عمومی، گروهی از شهروندان را که از قلمرو قانون بیرون گذاشته شده‌اند را از هستی ساقط کند. بدین ترتیب، وضعیت استثناء به دلیل طرد افراد و گروه‌ها از قلمرو قانون، به روش‌های فراقانونی درون قانون قرار می‌گیرد تا صحنه از وجودش زدوده شود. این نشان می‌دهد که قدرت حاکمیت در غلبه بر وضعیت استثنایی است که تبلور بیرونی پیدا می‌کند. به همین منظور، حاکمیت مدام وضعیت استثنایی را بازتولید می‌کند تا به قانون و قدرت فراقانونی خویش مشروعیت بخشد (آگامبن، ۱۳۹۲: ۶۳-۴۵).

از این رو، حاکمیت هم‌زمان هم درون و هم بیرون از قانون قرار می‌گیرد تا با سلطه بر حیات برهنه، حق حیات را در گستره تصمیم‌گیری خودش در اختیار داشته باشد. در چنین شرایطی، زندگی انسان به واسطه وانهادگی و تسلیم به قدرت بی‌چون و چرای مرگ، سیاسی می‌شود. با تصرف حیات برهنه از سوی حاکمیت، وضعیتی پدید می‌آید که در آن طرد و ادغام، بیرون و درون، استثناء و قاعده، حق و خشونت غیر قابل تشخیص می‌گردند و این همه، نتیجه ایجاد تمایز میان حیات زیستی و حیات سیاسی است که «حیات برهنه»^۲ را در معرض زیست-سیاست قرار داده است (محبوبی آرنای و جمالی، ۱۳۹۹: ۲۰۴-۲۰۵).

آگامبن درباره انسانی که در چنین شرایط وانهادگی قرار می‌گیرد، از تعبیر «هوموساگر»^۳ استفاده می‌کند. «هوموساگر» به معنای انسان مقدس یا مطرود؛ در حقوق روم باستان به انسانی گفته می‌شد که با طرد از قلمرو قانون اگرچه مورد مجازات قرار نمی‌گرفت؛ اما اگر فردی از افراد جامعه او را به قتل می‌رساند نیز مجرم شناخته نمی‌شد (عابدی اردکانی و اله‌دادی، ۱۳۹۷: ۱۰۲). چنین انسانی هم‌زمان هم ذیل قانون قرار می‌گرفت و هم از حمایت قانونی بی‌بهره بود.

آگامبن بر این باور است که در رژیم زیست-سیاست، همه شهروندان به خودی خود «هوموساگر» اند و قانون آن‌ها را در معرض خشونت قرار داده است که این خشونت شرط ذاتی وجود سیاسی حاکمیت به شمار می‌رود. بدین سان، وقتی انسان‌ها با محروم ماندن از حمایت قانون، طرد و با تسلیم در برابر خشونت قانون ادغام می‌شوند، می‌توان گفت در زیست-سیاست مدرن وضعیت استثنایی به قاعده

1. Giorgio Agamben

2. Bare Life

3. Homo Sacer

تبدیل شده و دیگر این خود زندگی است که تحت سیطره و انقیاد حاکمیت قرار گرفته است (آگامبن، ۱۳۹۲: ۶۳-۴۵). هوموساگر عضو استثنایی است که شکاف یا مرز میان قانون و خشونت و تمدن و توحش را در بطن خود قانون تجسم می‌بخشد و تفاوت شهر و بیابان را نسبت به خود شهر درونی می‌کند. این همان «حذف ادغامی»^۱ اکنار گذاشتن چیزی هم‌زمان با گنجاندن آن چیز است؛ «در این مکان چیزی ننویسید!». نشانه حذف نوشتنی است که هم‌زمان عمل نوشتن را در خود ادغام کرده است. آگامبن معتقد است تفاوت معناداری میان انواع نظام‌های سیاسی در برخورد با هوموساگرها وجود ندارد. به این مفهوم که، حتا دموکراسی‌ها نیز با شیوه‌های ظریف، افراد را در وضعیت هوموساگر - کسی که مرتکب عمل ناشایست شده و یکی از تابوهای جامعه را زیر پا گذاشته بود - قرار می‌دهند. از این رو، آن‌ها از تمامی حقوق انسانی - شهروندی خود محروم گشته‌اند و این یکی از مدل‌های حقوقی - نهادی در عرصه زیست - سیاست است (همان، ۱۳۹۲: ۲۳-۲۲؛ محبوبی آرانی و جمالی، ۱۳۹۹: ۲۰۴).

واکاوی عدالت کیفری در نظام‌های معرفت‌شناختی گوناگون نشان از این دارد که نحوه صورت‌بندی عدالت کیفری در بستر دوگانه دوست - دشمن دارای سیر تاریخی مشخصی است؛ به گونه‌ای که هر کدام از نظرگاه‌ها تلاش داشته‌اند وجود دوگانه پیش گفته را در برهه‌های گوناگون تاریخی یادآور شوند (نک. جدول شماره ۱).

جدول ۱) عدالت کیفری در دوگانه دوست - دشمن

نظرگاه‌ها	صورت‌بندی عدالت کیفری در بستر دوگانه‌انگاری
ارسطو	برای تعریف واژه زندگی از مرزبندی میان واقعیت صرف حیات و زندگی به لحاظ سیاسی ممتاز، بهره گرفت و آن را بر طبق زاده‌شده (مولد) برحسب حیات و زندگی نیک تشریح کرد تا دوگانه خیر - شر و حق - ناحق را در زندگی یادآور شود (آگامبن، ۱۳۹۲: ۳۳-۳۲).
روسو	بر تنبیه و اخراج هر گناه‌کار / بزه‌کار از جامعه و نیز بر لغو عضویت وی از جامعه تأکید دارد؛ زیرا قرارداد اجتماعی را زیر پا گذاشته و به مثابه دشمن شناخته می‌شود (یاکوبس، ۱۳۸۸: ۵۰۰).
فیشته	صورت‌بندی مفهوم خود در تقابل با غیر خود؛ یعنی «خود»، «غیر خود» را ایجاد می‌کند - مانند نژاد خالص آلمان‌ها در برابر نژاد مخلوط - تا در مخالفت با آن، «خود» را فعال سازد. به عبارتی، برای این‌که خود از آزادی خود آگاهی یابد، ناگزیر است تا از سوی غیر بازشناخته شود. از این رو، با طرح «فراخوان» نسبت میان خود و غیر را مشخص می‌کند (میرابیان تبار و کرباسی‌زاده اصفهانی، ۱۳۹۴: ۳۱-۲۸).
هابز	هابز با طرح وضع طبیعی، بر وضعیت خشونت‌بار و احتمال وقوع جنگ داخلی تأکید داشت؛ زیرا در وضع طبیعی و در نبود امنیت، تمامی هم‌کنش‌های افراد برای نیل به پاس‌داری از خود، دستخوش خشونت است. بنابراین، وضع طبیعی هم‌چنان با خشونت همراه بوده است و خشونت تنها قابلیت انسان برای صیانت از خویش محسوب می‌شود. در رویکرد هابزی، انسان گرگ انسان است و سرشت لویاتان برگرفته از قدرت نامشروع گرگ‌صفتانی است که خشونت با کنش‌های آن‌ها آمیخته است (الهدادی و توانا، ۱۳۹۶: ۲۰-۱۷).

1. Inclusion Exclusion

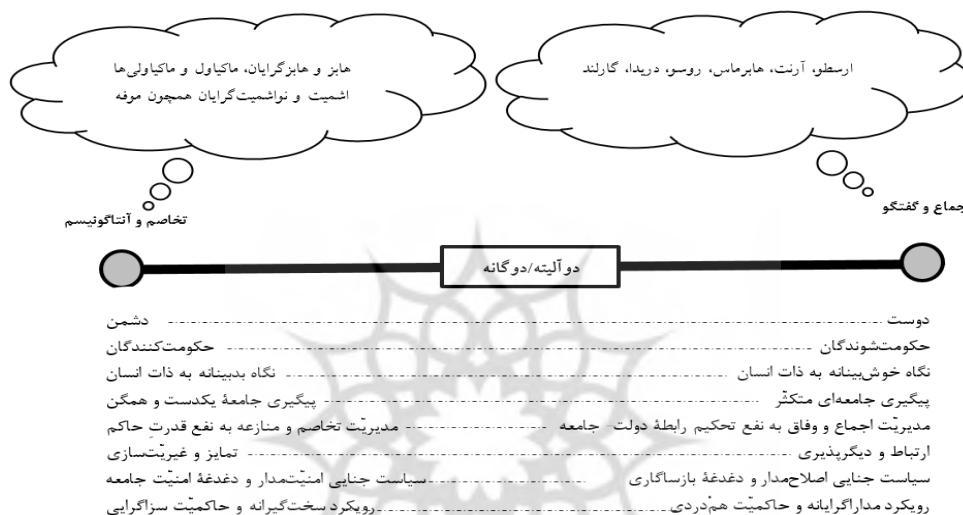
هگل	دشمن غیریتی نفی شده است؛ نفی دوسویه‌ای که قالب نفرت یکپارچه را در روابط بین ملت‌ها و جنگ بین آن‌ها نمایان می‌سازد (اشمیت، ۱۳۹۲: ۱۳۴).
آرنه	هم‌پذیری-دیگرپذیری و اهمیت دوست‌محوری در یک دوگانهٔ بر ساخته برای محرومان بی‌دولت یا فاقد تابعیت یا همان انسان برهنه (گروه‌های فراریان و پناهجویان) و افراد تبعهٔ دولت یا تقابل شهروند-بشر به مثابهٔ تفاوت بین عرصهٔ عمومی-عرصهٔ خصوصی (اکوانی، ۱۳۹۷: ۷).
دریدا	شکندگی مرز بین دوست-دشمن و سرشت ناپایدار دوگانهٔ آن با مرکزیت دوست‌محوری، از مؤلفه‌های کلیدی دریدا با الهام از رسمیت‌یافتگی «هگلی» و دیگرپذیری «لویناسی» است؛ دریدا به وابستگی خود به دیگری اشاره می‌کند و دیگری را هم‌چون من، با حقوق و آزادی‌هایی هم‌چون من معرفی می‌کند (مرتضوی، ۱۳۹۴: ۱۵۶). دریدا به جای طرد و نفی دشمن و فهم دیگری به مثابهٔ امر بیرونی، بر امکان هم‌پذیری و پذیرش دیگری در جامعهٔ مطلوب تأکید دارد. در آموزهٔ دریدایی، دوستی در مرکز و محور سیاست قرار دارد (اکوانی، ۱۳۹۷: ۸).
موفه	موفه با وام‌گیری ایدهٔ آنتاگونیسم یا میل به تقسیم‌شدن در اردوگاه‌های متقابل (دوست علیه دشمن) از اشمیت، عنصر قوام‌بخش جامعه را تخصصی بودن با محوریت طرد و بیرون‌گذاشتن معرفی کرده است (ملک‌زاده، ۱۳۹۳: ۱۳۵-۱۳۲).
اشمیت	زایش دوگانهٔ دوست-دشمن به واسطهٔ موجودیت سیاسی دولت با هدف ترسیم مرزهای سیاسی و با بنیاد طرح وضعیت استثنایی برای تعیین و تصدیق قاعدهٔ دوگانه‌انگاری (اشمیت، ۱۳۹۲: ۹۵-۸۹).
بنیامین	دوگانهٔ خشونت بر سازندهٔ قانون و خشونت حافظ قانون ناشی از وجود وضعیت استثنایی واقعی؛ خشونت ناب یا الهی که ورای حوزهٔ قانون و در منطقهٔ بی‌قانونی رخ می‌دهد (بنیامین، ۱۳۹۲: ۱۸۰-۱۷۵).
هابرماس	اجماع، گفتگو، مذاکره و کنش ارتباطی مبتنی بر مفاهیم، مبنای عقلانیت در جامعه است. گفتگوی اخلاقی-عقلانی به اجماع منتهی می‌شود؛ زیرا انسان موجودی با قابلیت توانش ارتباطی نهفته در زبان است که در دوگانهٔ سیستم/نظام با زیست‌جهان/جهان زندگی، ممانعت از سلطهٔ نظام بر زیست‌جهان از گذر کنش ارتباطی آسان می‌شود. این همان مفهومی است که هابرماس آن را «دموکراسی گفتگویی» ^۱ می‌نامد. در چنین جامعه‌ای، دشمنی به دوستی، مخالفت به توافق و کثرت به وحدت بدل می‌شود (توانا و آذرکمند، ۱۳۹۳: ۳۷).
فوکو	زیست سیاست یا پیوند بین دولت و ساماندهی بدن را یکی از ویژگی‌های دولت مدرن و جامعهٔ نظارتی می‌داند؛ فوکو، رابطهٔ جدید میان قانون و خشونت، حکومت و بدن را در تبارشناسی نهادهایی چون بیمارستان، آسایشگاه روانی، زندان، و گفتارهای روان‌پزشکی جستجو می‌کرد (فرهادپور، ۱۳۹۲: ۱۷).
لیوتار	حقوق دیگری نشانهٔ امر غیرانسانی در اشکال گوناگون سرکوب و وحشی‌گری است که بازنمایی‌کنندهٔ «غیریت یا دیگربودگی» ^۲ است (رانسیر، ۱۳۹۲: ۲۸۱).
یاکوبس	دوگانهٔ حقوق کیفری دشمن‌مدار-حقوق کیفری شهروندمدار دلالتی بر حذف دشمنان و اقدام بر ضد افراد خطرناک به شیوهٔ اثرگذار و با یک رویهٔ قانونی و الزام‌آور دارد و الگویی جدید در سیاست امنیتی و گذار قانون به الزامات مختص آن محسوب می‌شود. مخالفت با نظم حقوقی برابر با از دست دادن حقوق شهروندی و هویت فردی است (یاکوبس، ۱۳۸۸: ۵۱۸-۴۹۷).

1. Dialogic Democracy
2. Otherness

۲. الگوی عدالت کیفری با برساخت کیفرگرایی دشمن‌مدار

واکاوی سویه‌های گوناگون اندیشه‌های فلسفی - سیاسی نشان داد حکومت‌ها با ساخت یک وضعیت استثنایی، گروهی را از دایره شهروندان خود خارج ساختند، آنان را از حقوق اولیه خویش محروم کردند و مشمول مقرره‌های دوران جنگ دانستند. در این چارچوب، با فهم جرم به مثابه رفتار جنگ‌طلبانه و تلقی مجرم به مثابه جنگجو/دشمن (غلامی، ۱۳۸۹: ۵۲۰-۵۱۵)، سیاست‌های سخت‌گیرانه کیفری و نقض گسترده «حق بر دادرسی منصفانه»^۱ توجیه گردید.

دوآلیته/دوگانه دوست-دشمن با دوگانه‌انگاری تخصیص هابز و هابزگرایان، اشمیت و نواشمیتی‌ها و اجماع و گفتگوی ارسطویی، آرنت، هابرماس و دریداگراها تلاش داشته است تا حقوق کیفری را در نسبت با یکدیگر تعریف و بسط دهد (نک. شکل شماره ۲). در این قسمت، به نمونه‌های تاریخی کاربست کیفرگرایی بر پایه سیاست دشمن‌سازی در دو سویه بین‌المللی و ملی گذرا اشاره می‌شود.

شکل ۲) دوگانه تخصیص- اجماع در حقوق کیفری

۲.۱. الگوی بین‌المللی

شواهد و مستندات مبتنی بر نحوه شکل‌گیری دوگانه دوست-دشمن دلالت‌های گوناگونی از جریان تاریخی نحوه صورت‌بندی این مفهوم را باز‌نمایی می‌کند؛ رویداد «یازده سپتامبر»^۲، نمونه بارز ایجاد یک

۱. Right to Fair Trial

۲. جورج بوش پسر با طرح مرزبندی سیاسی-دینی درباره دوست-دشمن این چنین بیان می‌دارد: «...هر ملتی در هر جای دنیا باید تصمیم خود را بگیرد یا طرف ما هستد یا طرف تروریست‌ها...». پس از حملات ۱۱ سپتامبر نیز همین دیدگاه دوست-دشمن را به امری الهیاتی و دینی پیوند زد و کار خود را در مبارزه با تروریست‌ها در افغانستان، مأموریتی از سوی خداوند انگاشت (علمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۳-۱۶۴).

وضعیت اضطراری فراگیر بین‌المللی در دوران معاصر است که نظم نوینی را آفرید. دولت‌ها به بهانه مبارزه با تروریسم و حق بر امنیت شهروندان خویش، از اصول پذیرفته‌شده حقوق بشری نظیر؛ فرض برائت، حقوق دفاعی متهم، صیانت از حریم خصوصی، بازپروری عادلانه مجرمین و انسانی بودن مجازات‌ها منحرف شدند و از تمامی سازوکارهای نظامی برای جنگ با تروریسم استفاده کردند (غلامی، ۱۳۹۲: ۱۴-۱۱). پیشنهاد تصویب قانون تجویز شکنجه (نک. مهدوی‌پور و شهبانی کرانی، ۱۳۹۶: ۹۴-۸۹)، محدودیت در برخورداری از وکیل، «بازداشت‌های پیش‌گیرانه»^۱ و بدون اتهام، «طراحی نیم‌رخ جنایی»^۲، ایجاد دادگاه‌های ویژه و «سلب توان»^۳ از بزهکاران، تنها برخی از این اقدامات محدودکننده هستند. در عصر حاضر، با جهانی‌سازی در حال شکل‌گیری، تأمین امنیت شهروندان بیش از پیش اهمیت یافته است؛ زیرا با «هم‌گرایی»^۴ که میان کشورها بوجود آمده است، آثار ناامنی و تهدیدها به سرعت و با وخامت بیش‌تری بر جوامع دیگر اثرگذار می‌گردد (زینالی و محمدکوره‌پز، ۱۳۹۴: ۵۳). بخش بزرگی از این تهدیدهای ملی-بین‌المللی، ناشی از گروه‌های مجرمینی است که اگرچه بخش کوچکی از جامعه را تشکیل می‌دهند؛ اما با مداخله در جرایم پرخطری چون جرم‌های تروریستی و سازمان‌یافته، امنیت ملی-بین‌المللی را مخدوش می‌کنند. بنابراین، ضروری است تا با سنجش خطر چنین مجرمینی و با کاربست برنامه‌های سرکوب‌گرایانه، «ویکرد سلبی و طردآمیز»^۵ آنان را مدیریت و از جامعه در برابر آنان پاس‌داری کرد. این گونه از واکنش به جرم و نیز پاسخ به مجرم، همان چیزی است که امروزه از آن به عنوان «سیاست جنایی ریسک‌مدار»^۶ یاد می‌شود. این سیاست جنایی که در بستر عوام‌گرایی متولد شده، ابزاری در دست دولت‌مردان است تا در سایه تأمین امنیت شهروندان و نشان دادن کارآمدی در مبارزه با پدیده مجرمانه، حق بر امنیت حقوقی-قضایی مظنونین و مجرمین را زیر پا گذارند. در نتیجه، بزه‌کاران قربانی حکمرانی دولت‌مردان و مدل عدالت کیفری‌ای می‌شوند که در صدد است تا با نوعی برنامه‌های عاری از عقلانیت-یا به عبارت بهتر عقلانیت توده‌گرا- و طرح‌های مقطعی-ضربتی و بیش‌تر عوام‌زده امنیتی-پلیسی و شبه پلیسی، نرخ بزهکاری را کاهش دهد.

۲.۲. الگوی ملی

در بستر ملی-محلی نیز چه در حکومت‌های توتالیتر و چه در حکومت‌های لیبرال-نمونه‌های بی‌شماری از سیاست ما/آنها، خودی/دیگری یا دوست/دشمن را می‌توان شناسایی کرد. همان‌طور که

1. Prevention Detentions
2. Criminal Profiling
3. Incapacitation
4. Integration
5. Exclusive Approach
6. Risk-Oriented Criminal Policy

گفته شد، دولت‌ها با ایجاد مرزبندی میان شهروندان و بیگانگان، سرکوب‌گری مخالفان خویش را توجیه می‌کنند.

۲.۲.۱. ایالات متحده آمریکا

شاید این وضعیت را آشکارا بتوان در سیاست‌های ایالت متحده بر ضد اقلیت نژادی سیاه‌پوست‌ها نگرست. یافته‌های پژوهش‌های پسینی که در صدد تبیین چرایی کیفرگرایی در ایالت متحده برآمده‌اند، نشان می‌دهند که کیفرگرایی در این کشور برون‌داد یک سیاست- برنامه نیست و حتا فراتر از حاکمیت جناح‌های سیاسی در اداره کشور است. دانشوران بر این باورند که سرآغاز کیفرگرایی و مسئله ازدحام زندان‌ها را نباید در سیاست‌های جنگ علیه جرم و مواد مخدر نیکسون جستجو کرد؛ بلکه با یک بینش تاریخی می‌توان دریافت که ردپای چنین روندی ریشه در تاریخ نژادی ایالات متحده دارد (Muenster and Trone, 2016: 15). چنان‌که برخی از آن‌ها ابتدای قرن هفدهم میلادی را به مثابه خاستگاه تاریخی شکل‌گیری کیفرگرایی شناسایی کرده‌اند؛ زمانی که دولت‌مردان امریکایی، گناه را با سیاهی و فضیلت را با سفیدی برابر می‌دانستند (Ibid: 14). در واقع، برتری نژادی سفیدپوست‌ها بر سیاه‌پوست‌ها از یک رژیم برده‌داری که در آن برده‌ها یا سیاه‌پوست‌های آزاد شده از سوی سفیدپوست‌ها مورد استثمار قرار می‌گرفتند، پرده برمی‌دارد. آن‌ها سالیان دراز در خارج از مرزهای رسمی نظام عدالت کیفری و در یک سامانه پاسخ‌دهی تنبیهی- سرکوب‌گر خودسرانه از سوی سفیدپوست‌ها به وحشیانه‌ترین حالت ممکن مجازات می‌شدند. در این باره یکی از نویسندگان بیان می‌دارد که نرخ انبوه زندانیان (۷۰۰ نفر در هر صدهزار نفر) و نیز «کیفرگرایی نو» در ایالات متحده را باید یکسره در بنیان‌های فکری مبتنی بر نژادپرستی دانست؛ رویه‌های تبعیض‌آمیزی که همواره از قانون به منظور پاس‌داری از برتری سفیدپوستان بر ضد سیاه‌پوستان سوءاستفاده می‌کند (DeKeseredy, 2011: 42).

۲.۲.۲. استرالیا، نیوزیلند، کانادا و بخش‌هایی از اروپا

البته این امر تنها به ایالات متحده محدود نمی‌شود؛ بلکه بسیاری از دولت‌های لیبرال عصر حاضر به ویژه کشورهای مهاجرپذیری نظیر استرالیا، نیوزیلند و کانادا، بر پایه خشونت بر ضد مردم استعمارزده و به بردگی درآمده، شکل گرفته‌اند (کونین، ۱۳۹۶: ۲۰۷). مردمان بومی، بزه‌دیدگان خشونت‌های عمیق تاریخی و نقض حقوق بشری بوده‌اند که در بافت سلطه استعماری طبقه حاکم قابل فهم است. «نسل‌زدایی»^۱، «کشتار جمعی»^۲، «نژادپرستی»^۳، «نسل‌زدایی فرهنگی»^۴، «بردگی»^۵، «کار اجباری»^۶؛

1. Genocide
2. Mass murder
3. Racism
4. Ethnocide or Cultural Genocide
5. Slavery
6. Forced Labor

«جانبایی و کوچ اجباری»^۱، «انکار حقوق مالکانه»^۲، «فریب‌کاری سامان‌مند»^۳ و «محرومیت از حق‌های مدنی و سیاسی»^۴، از شیوه‌های اصلی اعمال زور بر ضد مردم بومی بوده است (همان: ۲۷۱). «خشونت به عنوان یک راه طبیعی و مشروع برخورد با مردم بومی پذیرفته شده بود. تفاوت‌های نژادی برای توجیه استفاده از مجازات‌های بی‌رحمانه مورد استفاده قرار می‌گرفت. برای بومیان، شلاق‌زدن و استفاده از زنجیر‌کردن و پا تا دهه ۱۹۳۰ به قوت خود باقی ماند» (همان: ۲۷۴). این خشونت با هدف «متمدن‌سازی»^۵ و مسیحی‌سازی مردم بومی از گذر گسترده وسیعی از قانون‌ها، سیاست‌ها و رویه‌های تأیید شده از سوی حکومت صورت گرفت که خود آن افزایش جرایم خاص حکومتی مانند حبس غیرقانونی و سلب حقوق مدنی و سیاسی را به دنبال داشت (همان). جالب این‌که قانون‌ها، سیاست‌ها و رویه‌های اشاره شده به سادگی پس از اوج استعمار در قرن نوزدهم ناپدید نشده و به صورتی پایدار، آثار آن تا عصر حاضر پابرجا مانده‌اند (همان: ۲۹۴).

هم‌چنین، تقسیم اروپا پس از جنگ جهانی اول هم‌سو با منافع قدرت‌های بزرگ و شکل‌گیری دولت-ملت‌های ریز و درشت، زمینه‌ساز شکل‌گیری میلیون‌ها افراد بی‌دولت و پناهندگانی درمانده شد که انبوهی از اقلیت‌های دینی-قومی را به شهروند درجه دو یا غیر خودی فروکاست. انواع اردوگاه‌های کار اجباری، تجاوز دسته‌جمعی و نقض بی‌وقفه حقوق بشر از نمودهای دوگانه شهروند-بشر است (فرهادپور، ۱۳۹۲: ۱۵). جنگ اسلواک‌ها با چک‌ها، کراوات‌ها بر ضد صرب‌ها و اوکراینی‌ها در برابر لهستانی‌ها برابری تضاد میان ملیت‌ها و افراد دولت‌دار یا دوگانه اقلیت-اکثریت بوده است (آرنت، ۱۳۹۲: ۲۱۳). چنان‌که پیدایش قربانیان ناشی از جنگ اروپا با عنوان «فامیل درجه یک»^۶ یکی از آثار دوگانه دوست-دشمن بود؛ این گروه فاقد حقوق بشر بوده و هیچ حکومتی نداشتند و به عنوان عناصر نامطلوب اروپا شناخته می‌شدند (همان: ۲۱۵-۲۱۴). مردمان بی‌تاریخ، اقشار غیرتاریخی، اقلیت‌های بی‌دولت، جمعیت اخراجی و بی‌جا و مکان، افراد غیرمتمدن، عناصر نامطلوب، مهاجران اقتصادی و از دست‌دادن حق شهروندی از پیامدهای دوگانه‌انگاری در نظام اجتماعی اروپایی پس از جنگ جهانی اول است (همان: ۲۳۶-۲۱۷).

۲.۲.۳. ایران

در ایران نیز نمونه‌های تاریخی فراوانی را می‌توان مثال زد که قدرت مرکزی یا حکومت مستقر پس از بازنمایی اهریمن‌وار نسبت به یک اقلیت قومی-نژادی-دینی و با توسل به ابزار خشونت، به ساخت دو قطبی شهروند مطیع/خوب و شهروند درجه دو اقدام کرده است.

1. Forced Removals and Relocations
2. Denial of Property Rights
3. Systematic Fraud
4. Denial of Civil and Political Rights
5. Civilize
6. Cousins-Germane

۲.۳.۱. در عصر پهلوی

طرح اسکان اجباری (تخته‌قاپو کردن) ایلات بختیاری و نیز عشایر ارسباران (قره داغ) که رضا شاه پیگیری کرد؛ از یک سو با هدف نوسازی-تجددخواهی فرهنگی و ساخت یک دولت-ملت مدرن و از سوی دیگر به منظور کاهش سلطهٔ خوانین و رؤسای عشایر و نیز کنترل و نظارت بر آنان صورت گرفت (نیک‌نفس، ۱۳۹۷: ۱۶۱). هدف اصلی رضاشاه از یکجانشین کردن ایلات و عشایر به ویژه بختیاری‌ها، اعمال نظارت مستقیم و بیش‌تر بر روی آن‌ها به عنوان نیروهای اجتماعی غیر خودی و با باز نمود غیریت در فضای جامعهٔ ایرانی بود؛ زیرا شیوهٔ حیات ایلی خوانین و ایلات مسلح بختیاری هم‌سو با سیاست‌های تمرکزگرایی رضاشاهی نبود و در تضاد با برنامه‌های نوسازی وی قرار داشت. از این رو، کاربست رویهٔ دشمن‌مداری (موج دستگیری‌ها، حبس و اعدام سران ایلات) در رویکرد رضاشاهی به واسطه تخته‌قاپو کردن، زمینه‌ساز تحکیم پایه‌های قدرت وی شد.

سیاست پیش‌گفته تا جایی پیش‌روی کرد که رضا شاه افزون بر حبس و اعدام رهبران ایلات، با توسل به ابزار خشونت به خلع سلاح، سر بازگیری، فروش املاک و اراضی و نیز خرید سهام نفت خوانین، زمینه‌های اسکان اجباری ایلات و عشایر را فراهم کرد تا از گذر آن بتواند کنش‌گری سیاسی آنان را سرکوب کند (غفاریور، ۱۳۸۷-۱۳۸۶: ۳۴). این تنش‌های قومی حتا سال‌ها پس از انقلاب ۵۷ بین مردم مناطق کردستان، ترکمن صحرا، آذربایجان، خوزستان و بلوچستان با حکومت ادامه داشت که منجر به کاربست خشونت دولتی برای کنترل خیزش‌های آن‌ها شد (مقصودی، ۱۳۸۱).

در زمان سلطنت محمد رضا پهلوی نیز انقلاب سفید (اصلاحات ارضی) که از سوی او به فراندوم گذاشته شد، با مخالفت شدید جریان‌های اسلام‌گرا و نیز احزاب سیاسی چپ-مارکسیستی همراه شد. یکی از برجسته‌ترین اهدافی که محمد رضا پهلوی از این اصلاحات در سر داشت آن بود که بتواند از گذر الغای نظام ارباب-رعیتی، گروه سیاسی مخالف خویش را خلع سلاح کرده و با تضعیف طبقهٔ روحانیون و بازاریان به قدرت سیاسی خویش جان تازه‌ای ببخشد (قرشی و داودی، ۱۳۹۷: ۱۱۸). او با مرتجع نامیدن مخالفین خویش، از ابزارهای خشونت کیفری یعنی؛ شکنجه و زندان برای پس زنی رهبران مخالفین سوءاستفاده کرد که سرانجام این امر به سرکوبی گستردهٔ مردم در ۱۵ خرداد سال ۱۳۴۲ منجر شد. هم‌چنین، محمد رضا شاه با غیریت‌سازی نسبت به بخشی از بدنهٔ جامعه به ویژه احزابی چون جبههٔ ملی، نهضت آزادی، توده‌ای‌ها، و به طور کلی گروه‌های اجتماعی مخالف با سیاست‌های حکومت، به سرکوب آنان پرداخت.

در واقع، ضعف دولت‌های مرکزی در انقیاد کشیدن نیروهای اجتماعی، یکی از موضوعات مهم در ارتباط با جامعه‌پذیری عموم مردم بود که به طور خاص در تعیین قواعد پوشش در دورهٔ پهلوی اول و نیز اعطای آزادی‌های سیاسی و اجتماعی به زنان در دورهٔ پهلوی دوم و در نتیجه در صورت‌بندی دوگانهٔ دوست-دشمن، آشکارا پدیدار شد. کسانی که حجاب را پاس می‌داشتند، «غیر خودی» و کسانی که

تحت جامعه‌پذیری رژیم هنجاری پهلوی قرار می‌گرفتند، به مثابه «خودی» فهم می‌شدند. بنابراین، دوگانه هنجار-بی‌هنجار، محجبه-بی‌حجاب و دیگر دستورات‌عمل‌های اجتماعی در بساخت تصویر دشمن‌مدارانه از شهروندان نقش سترگی داشته است.

۲.۲.۳.۲ در دوره جمهوری اسلامی

پس از انقلاب ۵۷ نیز سیاست‌های دوست-دشمن افزون بر سوپه خارجی آن، بر اقلیت‌های دینی بیش از هر گروه دیگری تحمیل شد. در واقع، به دنبال برجستگی مرزبندی‌های دینی-هویتی و کاربست یک دین حداکثری در ساحت سیاست، هر گونه کثرت‌گرایی دینی-هویتی و نیز پذیرش تفاوت فکری-عقیدتی در شهروندان از سوی حاکمیت نفی شد و تمامی گروه‌های مذهبی از اقلیت‌های رسمی شناخته شده در قانون اساسی و نیز دیگر مذاهب اسلامی (اهل تسنن) تا اقلیت‌های تکفیر شده (آیین بهائیت)، گرایش‌های مذهبی شیعه دگراندیش (دراویش و اهل حق‌ها) و سرانجام گروه‌های اجتماعی ناباور به دین با برچسب‌هایی نظیر «نجس»، «ضد دین»، «کافر»، «جاسوس بیگانه»، «مرتد» و غیره از حقوق شهروندی خویش محروم شده و برخی از این گروه‌ها بیش از سایرین قربانی دگراندیشی دینی خویش شده‌اند.

هم‌چنین، این وضعیت درباره مخالفین سیاسی نیز آشکارا روی داد. پس از برکناری تمامی عناصر حکومت پیشینی از قدرت و استقرار تمامی ارکان و نهادهای جمهوری اسلامی در اوایل دهه ۶۰ خورشیدی، به تدریج گونه‌های دیگر احزاب سیاسی نظیر جبهه ملی و نهضت آزادی که پیدایش انقلاب اسلامی نتیجه کنش‌گری و ستیزهای سیاسی آن‌ها بود، از سوی حزب جمهوری اسلامی که با حذف تمامی احزاب رقیب قدرت بلامنازعی کسب کرده بود، کنار زده شدند. به این ترتیب، هر گونه وابستگی فکری شهروندان با احزاب انکار شده پیش گفته، سخت‌ترین شکنجه‌ها و مجازات‌ها را به دنبال داشت.

در دهه ۷۰ وضعیت سیاسی به نحو دیگری آرایش پیدا کرد؛ شکل‌گیری جریان دوم خرداد (جبهه اصلاحات) در برابر جریان انقلابی (اصول‌گرایی) ورود مفاهیم و اندیشه‌های سیاسی-اجتماعی نوینی مانند آزادی، دموکراسی، عقلانیت، نخبه‌گرایی، مداراگرایی دینی را در سپهر سیاسی ایران معاصر رقم زد که همین امر برابر بود با بحران حاکمیت در رویارویی با یک جنبش اصلاحی-دموکراتیک (جلایی‌پور، ۱۳۸۱). از این رو، حاکمیت سخت‌گیری بیش‌تری و مزایای اجتماعی کم‌تری در برابر چپ‌ها اعمال کرد. البته در دهه‌های پسینی نیز این دوقطبی‌های سیاسی دوست-دشمن‌ساز از رونق نمی‌افتند و به شکل‌های دیگری بازتولید می‌شوند. در این باره شاید ساخت دو قطبی بی‌حجاب-باحجاب از شاخص‌ترین سیاست‌های دوست-دشمن جمهوری اسلامی باشد که میدان گسترده‌ای از منازعات و تنش‌های سیاسی-دینی را در خود جای داده است (حاضری و محسنی‌ابوالخیری، ۳۸۹: ۱۰۴-۸۳).

به لحاظ گونه‌شناسی جرم/مجرم در ایران پس از انقلاب ۵۷، مرتکبین جرایم مواد مخدر و روان‌گردان و نیز مجرمین سیاسی، نمونه بارز گروهی‌اند که سیاست دوست-دشمن نسبت به آن‌ها در

تارکِ حقوق جنایی ایران اعمال شده است. دربارهٔ مجرمین دستهٔ نخست توضیح کوتاه آن که، اگرچه پس از انقلاب، در برش‌های زمانی مختلف سیاست کیفری اتخاذ شده در قبال جرایم مواد مخدر مورد بازنگری قرار گرفته؛ اما سرشت این بازنگری‌ها همواره یکسان نبوده است. به عبارت دیگر، موافقان و مخالفان کیفر اعدام، در زمان‌های مختلف و با لحاظ بافت سیاسی-اجتماعی آن دوره، با تمسک به روایت‌های (توپوی) گوناگون سعی در همراهی مخاطب با ایده‌های خویش داشته‌اند. برای نمونه در دههٔ ۶۰ آن چه بیش از هر چیز سیاست‌های سخت‌گیرانه (اعدام) علیه قاچاقچیان مواد مخدر را توجیه می‌کرد، غیرشرعی بودن قاچاق و اطلاق عنوان «مفسد فی الارض» به قاچاقچی مواد مخدر بود. افزون‌براین، یکی از نمادهای بارز انقلابی‌گری مبارزه با همین دست مجرمان بود. در واقع آن‌ها در کنار نیروهای مهاجم خارجی به مثابهٔ موج داخلی دشمن فهم می‌شدند (ساداتی و نوبهار، ۱۳۹۷: ۱۷۳-۱۶۵؛ جوان جعفری بجنوردی و اسفندیاری بهرآسمان، ۱۳۹۷: ۱۳۶-۱۳۵؛ محمدکوره‌پز و دانش‌ناری، ۱۳۹۹: ۶۷). چنان‌که نام‌گذاری دسته‌ای از مجرمین با نام «اراذل و اوباش» و یا «زنان خیابانی» هر گونه شدت عمل کیفری را توجیه می‌کند. به این ترتیب، برجستگی مرزبندی‌های دینی-هویت‌ی، حذف رقبای سیاسی در جابجایی قدرت در عرصهٔ سیاست اجرایی کشور، کیفردهی ناعادلانه در مرزبندی خودی-غیرخودی در درون نظام عدالت کیفری به ویژه در پرونده‌های موسوم «فسادهای نجومی»، نحوهٔ رویارویی با مجرمین سیاسی-امنیتی و نیز جرایم زیست‌محیطی از دیگر موارد تأمل‌برانگیز این حوزه می‌باشد.

نتیجه‌گیری

معنایابی مفهوم «دشمنی» در یک کلیت انضمامی، مستلزم پیوند با مفهومی غیر از خود است. به بیان دیگر، اضدادِ واژگان در معنادارشدن محتوای آن مفاهیم، نقش والایی دارند. از این رو، معنایابی دشمنی در ربط با مفهوم «دوستی» امکان‌پذیر می‌شود؛ چنان‌که «خودی» در پیوند با مفهوم «غیرخودی» معنای واقعی خود را در سطح جامعه سامان می‌دهد. درواقع، هم‌پیوندی خودی-غیرخودی از نظر معنایی باعث می‌شود تا امر حقوقی به ویژه پیامدهای آن برای غیرخودی‌ها، بار معنایی متفاوت و متمایزتری در قیاس با خودی‌ها داشته باشد. بدیهی است چنین امری در بستر اجتماعی و درآفرینش گسست و شکاف اجتماعی، اهمیت فراوانی دارد. وجود انواع شکاف‌های اجتماعی به صورت دولت-ملت، مرکز-پیرامون، آمریت-مردم‌سالاری، دین-عرفی‌گرایی، فرهنگ رسمی-غیررسمی و تقابل بین آن‌ها به طور خاص بین کار-سرمایه و سنت-مدرنیته از نمودهای ملموس‌تر تعریف دوگانه در فضاهای مختلف یک نظام اجتماعی بوده است که در ربط با یکدیگر تعریف و نام‌گذاری شده‌اند. روند این نام‌گذاری‌ها هماهنگ با امر سیاسی و چگالی تعلیق قانون و متأثر از مناسبات قانون-خشونت در هر جامعه‌ای و با هر ساختار سیاسی، ریخت‌های گوناگونی داشته است؛ چنان‌که دولت‌هایی با خاستگاه

الهی - طبیعی در هم‌سنجی با قراردادگرایی مبتنی بر ارادهٔ عموم مردم، دارای رویکردهای متفاوت به مقولهٔ حقوق و حاکمیت قانون بوده‌اند. از همین رو، تفاوتی تأمل‌برانگیز میان (۱) خشونت عجیب «لوپاتان هابزی» در امر کنترل اجتماعی و به تعبیری خشونت نهادینه در ذات حکومت برای مدیریت «انسان گرگ انسان است» و (۲) نگرش نیک به انسان در ساحت فردی - اجتماعی کانتی وجود دارد که دولت مشروع با خاستگاه مردمی را دنبال می‌کند.

تمرکزگرایی دولت‌محور با شمهٔ اقتدارگرایی دارای ظرفیت کیفرگرایی بالاتری در قیاس با جامعه‌محوری یا نظام اجتماعی مبتنی بر هم‌افزایی دولت - جامعه است؛ چراکه در این سنخ از جوامع، دولت با ابزارگرایی و عوام‌فریبی در صدد است تا با توجیه خشونت در نزد افکار عمومی و نیز کلیشه‌سازی رسانه‌ای و برجسته‌سازی امنیت عمومی، جایگاه خود را به واسطهٔ مرزبندی خودی - غیر خودی یا دوست - دشمن تثبیت کند. وجه اقتدارگرایی دولت‌ها با اذعان به چگالی افراد مورد خشم و غضب و نیز خلق احساس اکثریت دربارهٔ دشمن بودن آن‌ها تشدید می‌شود. نتیجهٔ چنین امری این است؛ هر چه اقتدارگرایی در جامعه بالاتر باشد، به همان نسبت کیفرگرایی دوچندان خواهد بود؛ هر چه کاربست گفتمان دشمن‌محوری، امنیت‌مداری، انعطاف‌ناپذیری، غیریت‌سازی و روحیهٔ تخاصم نسبت به گفتمان دوست‌محوری، صلح‌مداری، انعطاف‌پذیری، خودی‌سازی و روحیهٔ اجماع شدیدتر باشد، بستری‌های نام‌گذاری - برچسب‌سازی و نیز بهره‌گیری از سیاست تعلیق قانون در جهت اعلام شرایط استثنایی، آسان‌تر خواهد بود.

فهم گوناگون از سرشت امر سیاسی و نیز کیفیت رفتار با پیمان‌شکنان قرارداد اجتماعی / مجرمین را می‌توان در دوگانه‌های گوناگون در نظرگاه‌های اندیشمندان نگریست که چگونه اندیشه‌های سیاسی جوراجو با بنیان‌های هستی‌شناختی - معرفت‌شناختی گونه‌گون در کنش‌های دولت‌مردان و به ویژه در نسبت با حل مسئلهٔ بزهکاری (حقوق کیفری) می‌تواند معنا یابد. همان‌طور که مشاهده شد، به لحاظ معرفت‌شناختی انبوهی از این نظریه‌ها را می‌توان در دو پارادایم اصلاحی و مبتنی بر گفتگو و نیز امنیت‌مداری و مبتنی بر متمایزسازی دسته‌بندی کرد.

آزمایش فکری روشی است که این امکان را به پژوهش‌گر می‌دهد تا بتواند تبیین علی برای رویدادهای تاریخی فراهم آورد: آشکار است ضعف دولت‌ها در جامعه‌پذیری رژیم‌های هنجاری مطلوب به ویژه با نگرش اقتدارگرایانه و بازتعریف کنش‌گران در پیوستار خودی - غیر خودی / دوست - دشمن، زمینه‌سازی بی‌نظمی و ناکارآمدی خواهد بود. هرگونه انحصار حکومت‌ها بر پایهٔ ایدئولوژی طبقهٔ حاکم و یا آنچه که مورد وفاق اجتماعی مریدان و حامیان خاص آن طبقه باشد، به مرزبندی‌های «خود» با اقلیت‌ها، شکل پرنگ‌تری خواهد داد و این همان طرد، محرومیت و قطب‌بندی در جامعه‌ای است که سرکوب مخالفان را موجه‌تر، ابزارهای سرکوب را قدرتمندتر و پاسخ‌های کیفری را سخت‌گیرانه‌تر می‌سازد. در واقع، بسط دامنهٔ چگالی هنجارهای خاص‌گرایانه در نظام عدالت کیفری کیفرگر می‌تواند

پیامدهای ناگواری هم چون تضعیف سرمایه اجتماعی در مناسبات بین حاکمیت و مردم، تعارض و ابهام هنجاری، خشونت اجتماعی، جمع‌گرایی خاص‌گرایانه (طایفه‌گرایی و نوجه‌پروری) و سرانجام افزایش هزینه نظارت بیرونی برای جامعه داشته باشد. چنین امری در برخی جوامع به صورت تکالیف اجتماعی - اخلاقی افراد نیز به منصفه ظهور می‌رسد؛ به گونه‌ای که گاه از خود مردم برای سرکوب «دیگری» و ترویج راهبرد نام‌گذاری و تقویت حجم کمی شمارگان «دیگران» سوءاستفاده می‌شود.

عدم امکان ساخت اجماع زبانی و وفاق اجتماعی به ویژه استقرار عقلایی رژیم‌های هنجاری می‌تواند پیامدهایی هم چون طرد اجتماعی و محرومیت منجر به تضاد و عناد اجتماعی، رشد غضب اخلاقی و عدم همکاری اجتماعی و نیز بروز گونه‌های پدیده مجرمانه (جرایم سازمان‌یافته، انواع فساد اداری و غیره) به دنبال داشته باشد؛ یعنی هنجارهای گوناگون در شبکه روابط بین اجزای جامعه به ویژه دولت - ملت به گونه‌ای باید جرح و تعدیل شوند که بستری برای رشد ستم‌گری اجتماعی مهیا نشود. نمونه‌های چنین امری در پس از انقلاب مشروطه، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، دوره پهلوی اول و دوم و نیز پس از انقلاب ۵۷ با مصادیق گوناگونی قابل پیگیری است. در واقع، وجه اثباتی این موضوع در پیوستار ستم‌گری اجتماعی ناشی از فشار هنجاری و ستم‌گری سیاسی ناشی از استبداد سیاسی قابل پیگیری است. «مکرت» دو شکل از استبداد را یادآور می‌شود: (۱) «ستم‌گری دولت»^۱ که بر اساس آن قدرت مازاد دولت، باعث ظلم بر گروه‌های مردم می‌شود و (۲) «خاص‌گرایی جمعی»^۲ در شرایطی که دولت ضعیف است و گروه‌های اجتماعی صاحب قدرت می‌توانند موجبات ظلم را فراهم سازند (Mackert, 2004). به تعبیری گروه اجتماعی در شرایط خاص‌گرایی جمعی به ویژه در شرایطی که جامعه با ضعف انسجام اجتماعی مواجه است، امکان تحمیل نظام هنجاری مختص خود را می‌یابد. برای نمونه نظام هنجاری مرتبط با امور فقهی در قانون و حتی دستورالعمل‌هایی اجتماعی مرتبط با آن در سطح جامعه، با نوعی خاص‌گرایی مذهبی و جنسیتی و در قالب تضاد هنجاری در ازدواج، خانه‌داری، طلاق و اشتغال زنان باز نمود داشته است (رضوی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۵۰-۷۴۹).

چنین استبدادی در تضمین کیفرگرایی با نمودهای قانون تجویز شکنجه، محدودیت در برخورداری از وکیل، بازداشت‌های پیش‌گیرانه و بدون اتهام، ایجاد دادگاه‌های ویژه و سلب توان از بزهکاران، وضعیت غیر انسانی زندان‌ها و بدرفتاری با زندانیان (گوانتانامو و ابوغریب) و دیگر مواردی که زمینه‌های بسط ابزارهای کیفری را فراهم می‌آورد، از نشانگان کاربست برنامه‌های سرکوب‌گرایانه‌ای است که از اندیشه‌های اشمیت، آگامبن و یاکوبس سیراب می‌شوند که درون‌مایه آن رویکرد سلبی، قهری - طردآمیز و به طور کلی امنیت‌مداری است.

1. Tyranny of the State

2. Collective Particularism

مفهوم ستم‌گری اجتماعی را نخستین بار «جان استوارت میل» در برابر ستم‌گری سیاسی مطرح کرد (نک. چلبی، ۱۳۹۳: ۸۸).

با استناد به پیامدهای چنین شواهد نظری و اثباتی درباره کیفرگرایی حکومتی مبتنی بر بساخت دشمن از مجرم، هم‌گرایی اجتماعی ناشدنی خواهد بود؛ هم‌گرایی‌ای که محتوای انسجام و همبستگی اجتماعی را در مناسبات قوه قضاییه و جامعه مدنی _ به ویژه آحاد جامعه _ را در کانون تمرکز خود قرار می‌دهد. رسیدن به زبان مشترک و توافق زبانی پیرامون موضوعاتی هم‌چون جرم و مجرم با بهره‌گیری از رویکرد دیگرپذیری و ارتباط بین‌الذهانی خواهد توانست نگاه یک‌جانبه‌نگری و انحصارطلبی را از دولت بگیرد. چنین امری زمینه‌ساز ادغام اجتماعی گروه‌های اقلیت و نیز بازگشت بزه‌کاران به آغوش جامعه را فراهم خواهد ساخت تا از یک‌سو ستم‌گری اجتماعی با ابعاد پیامدی استثمار، استعمار، استحقار و استبداد (اقتباس از: چلبی، ۱۳۹۳: ۸۴) مبتنی بر کیفرگرایی کنترل شود و از سوی دیگر، تخصم و ستیزندگی، تحریف قانون و استثناء‌سازی آن، کرامت‌زدایی، امنیت‌شدن جامعه و ترویج خشونت نهادینه باعث استبداد دولت و اقتدارگرایی آن نشود. بنابراین، برای برون‌رفت از چنین وضعیتی؛ یعنی ساخت یک جامعه متمدن، نیازمند بازنگری در نظام معرفتی‌شناختی حقوق کیفری (جرم‌انگاری و کیفرگذاری)، حل مسأله بزهکاری بر پایه درک بستر اجتماعی و نیز کاربست یک رویکرد اصلاحی و مبتنی بر گفتگو است.

منابع

- الهدادی، نفیسه، توانا، محمدعلی (۱۳۹۶)، «خشونت در وضع طبیعی هابز: بازنمایی انواع خشونت در لویاتان»، فصلنامه پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره دوازدهم، شماره ۳، ص ۷-۳۲.
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۹۶)، «پیشگیری در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲: چرایی، چیستی و چگونگی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، شماره ۷۸، ص ۱۳۱-۱۵۲.
- ابراهیمی تیرتاش، فهیمه (۱۳۸۸)، «آیا آزمایش‌های فکری استدلال هستند؟»، *فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی*، شماره ۶۰، ص ۱۲۱-۱۴۴.
- آرت، هانا (۱۳۸۹)، *توتالیتاریسم*، برگردان محسن ثلاثی، چاپ دوم، تهران: نشر ثالث.
- آرت، هانا (۱۳۹۲)، «افول دولت-ملت و پایان حقوق بشر»، برگردان جواد گنجی، در: *قانون و خشونت: گزیده مقالات*، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو. ص ۲۱۱-۲۶۴.
- اشرف نظری، علی (۱۳۹۴)، «بازخوانی انتقادی مفهوم امر سیاسی در نظریه کارل اشمیت»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۴۵، شماره ۴، ص ۹۹۱-۱۰۱۴.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۲)، «مفهوم امر سیاسی»، برگردان صالح نجفی، در: *قانون و خشونت: گزیده مقالات*، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو. ص ۸۹-۱۵۴.

- اکوانی، حمدالله (۱۳۹۷)، «دو روایت امر سیاسی و الگوی دولت در اندیشه متفکران دوره میانه اسلامی»، **فصلنامه دولت پژوهی**، شماره ۱۶، ص ۱-۳۸.
- آگامبن، جورجو (۱۳۹۲)، «قانون و خشونت: قدرت حاکم و حیات برهنه»، برگردان مراد فرهادپور و امید مهرگان، در: **قانون و خشونت: گزیده مقالات**، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو، ص ۳۱-۸۷.
- آگامبن، جورجو (۱۳۹۲)، «والتر بنیامین در برابر کارل اشمیت»، برگردان جواد گنجی، در: **قانون و خشونت: گزیده مقالات**، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو، ص ۱۵۵-۱۷۴.
- بنیامین، والتر (۱۳۹۲)، «تقد خشونت»، برگردان مراد فرهادپور و امید مهرگان، در: **قانون و خشونت: گزیده مقالات**، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو، ص ۱۷۵-۲۰۸.
- پاک‌نهاد، امیر (۱۳۹۹)، **دانشنامه جرم‌شناسی نظری**، چاپ نخست، تهران: نشر میزان.
- جلایی‌پور، حمیدرضا (۱۳۸۱)، **جامعه‌شناسی جنبشهای اجتماعی: با تاکید بر جنبش اصلاحی دوم خرداد**، چاپ نخست، تهران: طرح نو.
- جوان جعفری بجنوردی، عبدالرضا، اسفندیاری بهرآسمان، محمدصالح (۱۳۹۷)، «نگرشی جامعه‌شناسانه بر تحولات مجازات اعدام مجرمان مواد مخدر»، **فصلنامه پژوهش حقوق کیفری**، شماره ۲۵، ص ۱۲۵-۱۵۷.
- چلبی، مسعود (۱۳۹۳)، **تحلیل نظری و تطبیقی در جامعه‌شناسی**، چاپ نخست، تهران: نشر نی.
- حاضری، علی محمد، محسنی ابوالخیری، علیرضا (۱۳۹۸)، «تحلیل بر منازعات گفتمانی «حجاب» در دوره جمهوری اسلامی (۱۳۶۰ تا ۱۳۹۲)»، **فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام**، شماره ۱۹، ص ۸۳-۱۰۴.
- حسانی، جلال‌الدین و دیگران (۱۴۰۰)، «زهیافت مدیریت ریسک جرم و جلوه‌های آن در نظام عدالت کیفری ایران»، **دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری**، سال دوازدهم، شماره ۱ (پیاپی ۲۳)، ص ۲۷-۵۲.
- حسینی بهشتی، سید علیرضا و دیگران (۱۳۹۳)، «منطق استثنا در فلسفه سیاسی کارل اشمیت»، **دوفصلنامه جستارهای فلسفی**، شماره ۲۶، ص ۶۵-۱۰۲.
- رانسیر، ژاک (۱۳۹۲)، «چه کسی سوژه حقوق انسان‌ها است؟»، برگردان امیر احمدی‌آریان، در: **قانون و خشونت: گزیده مقالات**، گزینش و ویرایش مراد فرهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو، ص ۲۶۵-۲۸۵.

- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۹۸)، **کندوکاوها و پنداشته‌ها: مقدمه‌ای بر روش‌های شناخت جامعه و تحقیقات اجتماعی**، چاپ بیست و سوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رضوی، کمال و دیگران (۱۴۰۰)، «نهاد روحانیت و مواجهه با تضاد هنجاری: مطالعه موردی جایگاه اجتماعی زنان»، **فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران**، دوره دهم، شماره ۳، ص ۷۴۹-۷۷۷.
- روحانی راوری، مرتضی، طالب‌زاده، سیدحمید (۱۳۹۰)، «انسان‌شناسی در اندیشه کانت»، **دوفصلنامه متافیزیک**، شماره ۱۱ و ۱۲، ص ۷۳-۸۸.
- زینالی، امیرحمزه، محمدکوره‌پز، حسین (۱۳۹۴)، **بازدارندگی نوین: جرم و سیاست جنائی در عصر جهانی شدن**، چاپ نخست، تهران: خرسندی.
- دفلم، متیو (۱۳۹۸)، **جامعه‌شناسی حقوق: بینش‌های در باب سنتی دانشورانه**، برگردان سینا باستانی، تهران: نشر پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- ساداتی، سیدمحمدجواد، نوبهار، رحیم (۱۳۹۷)، «تأملی در زمینه‌های شکل‌گیری سیاست کیفری سخت‌گیرانه در دهه‌ی نخست انقلاب اسلامی ایران»، **دوفصلنامه مطالعات حقوقی معاصر (فقه و حقوق اسلامی سابق)**، شماره ۱۷، ص ۱۵۷-۱۸۳.
- سرخوش، نیکو (۱۳۹۲)، «نگاهی به مفهوم امر متعال در اندیشه هانا آرنست و فمینیسم»، **دوفصلنامه شناخت**، شماره ۶۸، ص ۹۱-۱۰۸.
- صادقی، مسعود (۱۳۹۸)، «تقش آزمایش‌های فکری در فلسفه»، **دوفصلنامه متافیزیک**، شماره ۲۸، ص ۶۷-۸۰.
- صدر توحیدخانه، محمد (۱۳۸۸)، «حقوق در چنبره «دشمن»، از سیاست امریکایی «جنگ با ترور» تا نظریه آلمانی «حقوق کیفری دشمنان»»، در: **تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقاله‌ها)**، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، نشر میزان، ص ۴۶۵-۴۹۵.
- صفاری، علی و دیگران (۱۳۹۹)، «تأثیر متغیرهای اجتماعی و فردی بر میزان کیفرگرایی افکار عمومی (مطالعه میدانی در سه شهر تهران، مشهد و قم)»، **دوفصلنامه پژوهشنامه حقوق کیفری**، سال یازدهم، شماره ۲ (پیاپی ۲۲)، ص ۱۳۱-۱۶۵.
- عابدی اردکانی، محمد، اله‌دادی، نفیسه (۱۳۹۷)، «کارل اشمیت و تئوریزه‌کردن خشونت»، **دوفصلنامه غرب‌شناسی بنیادی**، سال نهم، شماره ۱، ص ۱۱۵-۱۳۹.
- عالم، عبدالرحمن (۱۴۰۰)، **بنیادهای علم سیاست**، چاپ سی و سوم، تهران: نشر نی.
- علمی، قربان و دیگران (۱۳۹۹)، «مقایسه‌ی الهیات سیاسی یوهانس باپتیست متز و کارل اشمیت»، **دوفصلنامه پژوهشنامه ادیان**، سال چهاردهم، شماره ۲۷، ص ۱۷۸-۱۵۵.

- غفارپور، بختیار (۱۳۸۷-۱۳۸۶)، «رضاشاه و طرح اسکان اجباری عشایر بختیاری (پژوهشی مبتنی بر اسناد)»، **دوفصلنامه مسکویه دانشگاه آزاد**، شماره ۸، ص ۳۳-۵۶.
- غلامی، حسین (۱۳۸۹)، «جرم یا جنگ؟ تاملی جرم‌شناختی در مفهوم محاربه»، در: **مجموعه مقالات در بزرگداشت استاد عالیقدر فقه و حقوق دکتر ابوالقاسم گرگی**، جلد دوم، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ص ۴۹۹-۵۲۴.
- غلامی، حسین (۱۳۹۲)، «ترس از جرم و نظامی کردن عدالت کیفری»، **دیپاچه** در: فارال، استغن، جانتان جکسون، و امیلی گری، **نظم اجتماعی و ترس از جرم در دوران معاصر**، ترجمه حمیدرضا نیکوکار، تهران: نشر میزان، ص ۱۱-۱۵.
- غیاثیان، مریم‌سادات (۱۳۸۶)، «بازنمایی "ما" و "آنها": تصویر سفیدپوستان و مسلمانان در نشریات غرب پس از یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱»، **فصل‌نامه رسانه**، شماره ۴ (پیاپی ۷۲)، ص ۲۰۵-۲۱۳.
- فهادپور، مراد (۱۳۹۲)، «پیشگفتار»، در: **قانون و خشونت: گزیده مقالات**، گزینش و ویرایش مراد فهادپور، امید مهرگان و صالح نجفی، رخداد نو، ص ۷-۲۸.
- فوکو، میشل (۱۳۹۲)، **تولد زیست سیاست؛ درس گفتارهای کلژدوفرانس ۱۹۷۸-۱۹۷۹**، برگردان رضا نجف‌زاده، چاپ سوم، تهران: نشر نی.
- فوکو، میشل (۱۳۹۷)، **مراقبت و تنبیه: تولد زندان**، برگردان نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، چاپ پانزدهم، تهران: نشر نی.
- قربان‌نیا، ناصر (۱۳۷۷)، «فلسفه مجازات»، **فصلنامه نقد و نظر**، شماره ۱۵ و ۱۶، ص ۴۱۷-۴۴۸.
- قرشی، مجتبی، داودی، علی اصغر (۱۳۹۷)، «جبهه‌گیری احزاب در مقابل اصلاحات ارضی رژیم پهلوی»، **فصلنامه مطالعات سیاسی**، شماره ۳۹، ص ۱۱۳-۱۳۴.
- کونانی، سلمان و دیگران (۱۳۹۹)، «تحلیلی جامعه‌مدار از سیاست اصلاح و درمان محکومان (زن و مرد) و روش‌های آن»، **فصلنامه زن و جامعه**، شماره ۱۱، ص ۲۲۷-۲۵۵.
- کونین، کریس (۱۳۹۶)، «جرم دولتی، موضوع استعمار و مردمان بومی»، برگردان حسین غلامی و حسین محمدکوره‌پز، در: سمولرز، آلت، و رولف هاومن، **جرم‌شناسی فراملی: به سوی جرم‌شناسی جنایات بین‌المللی**، به کوشش حمیدرضا نیکوکار، نشر میزان، ص ۲۶۶-۲۹۷.
- محبوبی آرانی، حمیدرضا، جمالی، عباس (۱۳۹۹)، «آگامبن و فوکو: حاکمیت یا قدرت؟»، **دوفصلنامه شناخت**، شماره ۸۲، ص ۱۹۵-۲۱۵.
- محمدکوره‌پز، حسین، دانش‌ناری، حمیدرضا (۱۳۹۹)، «دوگانۀ رویکردهای کیفرگرا-مداراگرا در پاسخ‌دهی به جرایم مواد مخدر و روان‌گردان: تحلیل گفتمان فیلم «متری شیش و نیم»»، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، شماره ۷۷، ص ۵۷-۱۰۴.

- مرتضوی، سیدرحمان (۱۳۹۴)، «واسازی: از دوستی تا سیاست»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۳۲، ص ۱۵۳-۱۷۱.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۱)، تحولات قومی در ایران: علل و زمینه‌ها، چاپ نخست، تهران: تمدن ایرانی (وابسته به مؤسسه مطالعات ملی).
- ملک‌زاده، حمید (۱۳۹۳)، «شانتل موف و وارونگی امر سیاسی»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی، شماره ۱۱، ص ۱۳۱-۱۵۱.
- منتسکیو، شارل (۱۳۴۹)، روح‌القوانین، برگردان علی‌اکبر مهندی، چاپ ششم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- مهدوی‌پور، اعظم، شهرانی کرانی، نجمه (۱۳۹۶)، «تحدید تضمین‌های دادرسی عادلانه در پرتو جرم‌شناسی امنیت‌گرا»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۹۷، ص ۷۹-۱۱۲.
- مؤذن‌زادگان، حسنعلی، محمدکوره‌پز، حسین (۱۳۹۵)، «ضمانت‌های اجرایی نقض حقوق شهروندی در فرایند تحقیقات پلیسی»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۱۱، ص ۵۳-۸۶.
- میرابیان‌تبار، مهدی، کرباسی‌زاده اصفهانی، علی (۱۳۹۴)، «تطور مفهوم بازشناسی نزد فیثسته و تأثیر آن بر هگل جوان (دوره الهیاتی و دستنوشته‌های بنا)»، دوفصلنامه متافیزیک، شماره ۱۹، ص ۲۷-۴۰.
- نجف‌زاده، رضا (۱۳۹۳)، «زیست قدرت در اندیشه سیاسی فوکو، آگامبن، و نگری: از جامعه انضباطی تا جامعه کنترلی جهانی»، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر، شماره ۴ (پیاپی ۱۴)، ص ۱۴۹-۱۷۲.
- نوذری، حسینعلی، ایمانی، علی (۱۳۹۷)، «وجه دموکراتیک نظام سیاسی مطلوب در نظریه سیاسی ایمانوئل کانت و یورگن هابرماس»، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره ۴۴، ص ۲۰۹-۲۳۵.
- نیک‌نفس، حجت (۱۳۹۷)، «تخته‌قاپو کردن ایلات عشایر ارسباران (قره داغ)؛ ضرورت تاریخی یا پروژه سیاسی»، فصلنامه تاریخ اسلام و ایران، شماره ۳۸ (پیاپی ۱۲۸)، ص ۱۵۵-۱۷۷.
- توانا، محمدعلی، آذرکمند، فرزاد (۱۳۹۳)، «مقایسه امر سیاسی و جامعه سیاسی مطلوب در اندیشه هابرماس و موفه»، جستارهای سیاسی معاصر، سال پنجم، شماره ۴ (پیاپی ۱۴)، ص ۲۷-۵۰.
- هابز، تامس (۱۳۸۱)، لویاتان، برگردان حسین بشیریه، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- یاکوبس، گونتر (۱۳۸۸)، «حقوق کیفری دشمنان و حقوق کیفری شهروندان»، برگردان محمد صدر توحیدخانه، در: تازه‌های علوم جنایی (مجموعه مقاله‌ها)، زیر نظر علی حسین نجفی ابرندآبادی، نشر میزان، ص ۴۹۷-۵۱۷.
- DeKeseredy, Walter S. (2011), *Contemporary Critical Criminology*, Routledge.

- Garland, David (1996), "THE LIMITS OF THE SOVEREIGN STATE: Strategies of Crime Control in Contemporary Society", **the British Journal of Criminology**, Vol. 36(4) 445-471.
- Habermas, Jürgen (1996), **Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse theory of Law and Democracy**, Translate by William Rehg, MIT Press.
- Hilgendorf, Eric (2013), "Contemporary German Criminal Jurisprudence", **Peking University Law Journal**, Vol. 1(1) 181-195.
- Mackert, Jurgen (2004), "Reorganization and Stabilization: Social Mechanisms in E'mile Durkheim's Professional Ethics and Civic Morals: A Contribution to the Explanation of Social Processes", **Journal of Classical Sociology**, Vol. 4(3) 311-336.
- Muenster, Bettina, Trone, Jennifer (2016), **Why is America So Punitive? A Report on the Deliberations of The Interdisciplinary Roundtable on Punitiveness in America**, MacArthur Foundation.
- Nersessian, Nancy J. (1992), "In the Theoretician's Laboratory: Thought Experimenting as Mental Modeling", **Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association**, No. (2) 291-301.
- Stuart, Michael and et al. (2018), **The Routledge Companion to Thought Experiments**, Routledge.
- Van Dijk, Teun A. (1998), "Opinions and Ideologies in the Press", In: Allan Bell and Peter Garrett (Eds.), **Approaches to Media Discourse**, Blackwell, 21-63.
- Van Dijk, Teun A. (2000), **Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction**, SAGE Publications Ltd.

روش استناد به این مقاله:

محمد کوره‌پز، حسین و نادری، حمید (۱۴۰۱)، «تأملی بر بنیان‌های معرفت‌شناختی توجیه کیفرگرایی حکومتی بر پایهٔ برساخت دشمن از مجرم»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، پیاپی ۲۵، ص ۲۵۵-۲۸۸. DOI:10.22124/jol.2022.21035.2227

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

